

HAZIM ŠABANOVIC

TURSKI DIPLOMATIČKI IZVORI ZA ISTORIJU NAŠIH NARODA

Opće napomene

Turski izvori imaju primaran značaj za izučavanje istorije balkanskih naroda od početka XV do sredine XIX vijeka, od propadanja samostalnih balkanskih država i nastupa osmanske ere pa sve do oslobođenja tih naroda ispod turske vlasti tokom XIX vijeka. Ovi su izvori skoro jedina vrela za poznavanje unutrašnjih prilika pod kojima su živjeli naši narodi u doba turske vladavine u našim zemljama. S malo uspjeha ćemo po zapadnim arhivama tražiti istorisku građu za ova pitanja. Zapadne arhive čuvaju izvjestan materijal o političkoj istoriji Balkanskog poluočeka samo za neke događaje krupnijeg značaja. U zapadnim se vrelima može naći detaljnije građe za istoriju zapadnih dijelova Jugoslavije, koji su bili u sastavu Austrije, Mađarske ili Venecije, i za one dijelove naše narodne teritorije koji su bili u neposrednom susjedstvu spomenutih država. Život našega naroda pod Turcima u unutrašnjosti ne može se, prema tome, u dovoljnoj mjeri osvijetliti arhivskim materijalom zapadnih država. Te podatke mogu nam pružiti u većoj mjeri samo turski izvori. Šta više, ovi se izvori daju korisno upotrijebiti i za istoriju naših naroda prije dolaska Turaka. Poznato je, naime, da se turska uprava znala prilagođavati postojećim zatečenim ustanovama i prilikama. Ona nije mnogo mijenjala ono što je našla u zemljama koje je osvojila. Razumljivo je zato da je ona u svojoj upravi kod nas zadržala ponešto od stare administrativne terminologije kao što su: vojvoda, knez, primičur. Upoznati ranu tursku administraciju kod nas znači upoznati i izvjesne elemente naše pozne srednjovjekovne administracije.¹⁾

Imajući u vidu da Turci ni u pravu, osim šerijata, nisu mnogo donijeli na Balkan i da su preuzeli mnoge pravne ustanove osvojenih naroda, može i pravni istorik naći dragocjene građe u turskim pravnim spomenicima. Šerijat nije bio dovoljan da reguliše sve pravne odnose u carstvu pa su sultani izdavali razne kanune u koje su uneseni izvjesni elementi zakona predašnjih država Balkana ili elementi iz narodne pravne tradicije. Ovi su izvori od velike važnosti za ekonomsku i kulturnu istoriju uopće.

I etnolog će u turskim izvorima naći dosta građe (o seobama, migracijama, načinu života itd.).

Turski spomenici pružaju zanimljiv materijal i za naše filologe. U njima se često susrećemo s našim riječima (baština, poljačina, izba, sklad itd.), sa starim oblasnim i mjesnim imenima (Hreljevo, Vlčitrn, Zgošta, Pohvalići itd.)

¹⁾ Vladislav Skarić: Istoriski spomenici na turskom jeziku. Pregled, Sarajevo 1912; Isti: Istorijski izvori na turskom jeziku. Srpski književni glasnik 1921.

Važnost turskih izvora za povijest naših naroda nije mi do sada ostala posve nezapažena. Na njihov značaj skretali su ranije pažnju: Dr. Bašagić, Skarić, Dr. Truhelka i Novaković, ali je bilo i ljudi od nauke koji su ovim izvorima odricali naročitu vrijednost.

U Bugarskoj je prof. Iv. Šišmanov postavio turske izvore na prvo mjesto među pisane spomenike bugarske istorije od početka turske vladavine do oslobođenja Bugarske (1393—1762). Mađari su još najbolje uočili značaj ovih izvora za istoriju svoga naroda pod Turcima (1541—1699), pa su još početkom našeg stoljeća osnovali u Istanbulu svoj Istoriski institut i onamo uputili akademika Dr. Imre Karácsona, da iz turskih arhiva i biblioteka prikuplja, prevodi i publicira turske izvore za istoriju Mađarske pod turskom vladavinom.

U ovom sam radu pokušao da prikažem turske izvore za istoriju naših naroda.

Ovom ću prilikom govoriti samo o diplomatskim i epigrafskim izvorima, dok će pisci biti prikazani drugom prilikom zajedno s turskom i arapskom historiografijom i literaturom koja se odnosi na istoriju naših naroda.

I

PODJELA TURSKIH ISTORISKIH IZVORA

Na turske istoriske izvore može se skoro potpuno primijeniti evropska naučna podjela istoriskih izvora.²⁾ Samo ovdje otpadaju saborski spisi i zapisnici gradskih općina. Posve je prirodno da ovi izvori imaju mnoge posebne karakteristike, koje su rezultat načina uređenja osmanske države, djelokruga raznih njenih organa, političkih, upravnih, vojnih, sudskih i vjerskih.

Turski istoriski izvori su svi službeni akti, carska pisma, fermi, berati, naredbe, ugovori, odluke koje su izdavale građanske, vojne i sudske državne vlasti u Osmanskoj imperiji, kao i razne administrativne, sudske, katastarske i druge knjige, koje su pisali, vodili i sastavljali organi vlasti.³⁾

Uzimajući za osnov vlast koja je te akte izdavala, ovi se izvori mogu podijeliti na nekoliko grupa. Polazeći s toga stanovišta turski istorik i posljednji službeni historiograf Turske carevine, prof. Abdurrahman Šeref (1853—1925), dijeli turske istoriske izvore na ove četiri velike skupine:

- 1) Akti visoke porte i carskoga divana;
- 2) Akti i defteri carskog katastra;
- 3) Akti i knjige državnog računovodstva i finansija i
- 4) Protokoli (sidžili) šeriatskih sudova.⁴⁾

Glasoviti mađarski turkolog Fekete ne obazire se na ovakvu podjelu turskih izvora prema prirodi vlasti od koje su ti akti potekli, nego neovisno od toga dijeli sve turske dokumente na dvije velike grupe:

- 1) Svjetovni dokumenti i

²⁾ Vidi o tome St. Stanojević: *Istorija srpskoga naroda u Srednjem veku*. Vol. I. (i jedini); O izvorima, Beograd 1937. str. 1—3; F. Šišić: *Priručnik izvora hrvatske historije*. Zagreb 1914, str. 17 i dalje; Isti: *Izvori bosanske povijesti u »Povijest Bosne i Hercegovine«*. Izd. Napretka, Sarajevo 1942, str. 1—2.

³⁾ Isp. Galab Galabov: *Osmansko turski izvori za bugarsku istoriju*. Sv. I, Sofija 1938, str. 19, 20 i sl.

⁴⁾ Isp. Abdurrahman Šeref: *Evrâki atika ve vesâiki târihiyyemûz u Târihi osmâni encumen-i mecmûasi (TOEM)*. Istanbul I, 1910, br. 1, str. 9—19.

2) Duhovni dokumenti.⁵⁾

Ali ovakva je podjela netačna i istoriski neosnovana jer su svi stari turski istoriski izvori svjetovnog karaktera, kako je to ukazao i bugarski turkolog Gallab Galabov.⁶⁾

Uzimajući podjelu A. Šerefa za ispravnu Galabov dijeli turske dokumente na tri osnovne grupe ovako:

- A. Dokumenti vrhovne vlade;
- B. Dokumenti administrativnih vlasti i
- C. Dokumenti šeriatsko-sudskih vlasti.

Ova nam podjela izgleda najispravnija, pa ćemo stoga po njoj prikazati ove izvore.

A. DOKUMENTI VRHOVNE VLADE

Ovamo spadaju:

1) Akti visoke porte (bāb-i ālī) i defteri carskog divana (dīvān-i humāyūn). Tu spadaju akti izdani u ime sultana kao: fermani, berati, menšure i vlastoručna pisma sultana (hat-i humāyūn); zatim državni ugovori, korespodencija vlade sa potčinjenim državnim organima, vojnim i sudskim; korespodencija vlade s vojno-građanskim upraviteljima pokrajina itd.

2) Zbornici zakona i naredaba (ahkām defterleri) i

3) Knjige i akti carskoga katastra (defter-i hākānī). To su spisi (kuyūdāt), koji prikazuju svaki komad zemljišta, mulka i mirije, u raznim oblastima Osmanske imperije. U njima je tačno ubilježeno mjesto (sandžak, kadılık, nahija, selo, mahala) i granice gdje se dotično zemljište nalazi, zatim ime njegova uživaoca (mutesarif) i sve promjene.

Poznato je, da se zemlja u Osmanskoj imperiji dijelila na mulk, vakuf, miriju i razne druge kategorije i da je ona prelazila iz jednoga statusa u drugi. Sve te kategorije kao i eventualne promjene unesene su u ove deftere tako, da se kroz njih može pratiti karakter svakog komada zemlje u raznim vremenima. Naime, kad se desila koja promjena s nekim komadom zemlje, tj. kada je, na pr., mulk postao vakuf, timar zeamet, dirlik, mukata itd., tada je šef državnog katastra (mišandži) morao vlastoručno izvršiti korekturu u defteru, staviti datum promjene karaktera dotičnog zemljišta i svoj potpis.⁷⁾

Za istoriju naših naroda pod Turcima iz ove grupe najvažniji su t. zv. tapu defterleri. Oni nam pružaju podatke o pravnom položaju pojedinih pokrajina, o uređenju sandžaka, o položaju spahija i raje, njena plaćanja; jednom riječi pitanja pravnog i ekonomskog položaja naših naroda pod Turcima.

Ti su defteri ustvari poreske knjige za pojedine sandžake u nešto širem smislu nego što ovaj izraz obično znači. U njima su navedene nahije, naselja, hasovi, zeameti i timari dotičnog sandžaka. Tu su poimence navedeni poreski obveznici, raja, iznosi i vrste poreza kao i kategorije službi onih koji su djelomično ili potpuno oslobođeni od poreza. U deftere su nadalje unešeni majdani, solane, mlinovi i njihovi prihodi. U njima je sadržano sve ono što je specijalno za jedan sandžak. Većina

⁵⁾ Isp. Ludvig Fekete: Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmäßigkeit in Ungarn. Budimpešta 1926, str. XXIX i sl.

⁶⁾ G. Galabov: o. c. str. 19—20.

⁷⁾ Isp. A. Šeref: o. c. str. 11.

ovih deftera ima na početku zakon (kānūn-nāme) za sandžak na koji se defter odnosi. Ove kānūn-nāme su izvor prvoga reda za pravni i ekonomski položaj naroda u sandžacima na koje se odnose.

Oni uz to daju podatke o naseljima, narodnosnom sastavu kraja na koji se odnose, jer su poreski obveznici i njihova boravišta poimence navedeni.⁸⁾

Očigledno je, dakle, da su ovi defteri važni izvori za proučavanje života našega naroda pod Turcima.

4) Knjige i akti državnog računovodstva (muhāsebāt) i finansija (umūri māliye). U njima se ogleda finansijsko stanje carstva, pojedinih pokrajina i budžeti, a marginalije računске kontrole u ovim knjigama predstavljaju autoritativno tumačenje raznih finansijskih odredaba,⁹⁾ pa su one za povijest turskog finansijskog zakonodavstva, a prema tome i za našu ekonomsku istoriju od velike važnosti.

5) Razni drugi akti koje su izdavali svi ostali organi vlade, kao bujruđije kazaskera i defterdara, fetve šejhul-islama itd.

B. DOKUMENTI ADMINISTRATIVNIH VLASTI

Ovamo spadaju svi službeni spisi i akti, koji su bili upućeni vladi od potčinjenih organa u provincijama kao što su vojni i građanski upravitelji pokrajina beglerbezi ili valiye, sandžakbezi, pokrajinski defterdara i dr., kao i svi razni službeni spisi i knjige koje su vodile upravne vlasti.

C. DOKUMENTI ŠERIATSKO-SUDSKIH VLASTI

Prvo mjesto ovdje zauzimaju kadijski sidžili tj. protokoli šeriatskih sudova. U njih su kadije s dana na dan unosili u cijelosti sva svoja rješenja (ilām), odluke (hudžet), kupoprodajne ugovore, zakladnice (vakuf-nāme), ostavinske spise (kassām) i razne druge akte iz života građana koji su spadali u stvarnu nadležnost šeriatskih sudija kao univerzalnih notara Osmanske imperije. Premda u njima prevladava pravna strana, oni sadrže obilje materijala i za političku, ekonomsku i kulturnu istoriju, jer su šeriatski sudovi sve do 1839 godine bili takoreći univerzalni magistrati carstva. Oni su sudili ne samo u obiteljskim, nasljednim i pupilarnim predmetima, nego i u svim agrarno pravnim sporovima između feudalaca i između ovih i raje. Oni su izricali kaznene osude za prestupe i vršili nadzor nad cjelokupnim javnim životom i radom mjesnih upravnih vlasti, a što nije spadalo u njihovu nadležnost oni su prosljedili dalje.

Osim sudskih i administrativno-političkih akata kadije su u svoje registre po državnoj tradiciji doslovno unosili sve akte koji su dolazili od centralnih vlasti iz Carigrada (fermane i berate sultana, bujruđije velikih vezira itd.) i bili upućivani na nadležnost ili samo da se zavedu u protokol. Isto tako kadije su zavodile u svoje sidžile i bujruđije namjesnika svoje pokrajine. Osim toga sami su izvještavali cara i vezira o svim značajnim događajima i slučajevima na svom području. Preko njih su redovno išle sve pretstavke naroda vladi u Istanbul i pokrajinskom divanu. Stoga se u sidžilima nalaze vjerni prepisi mnogih službenih dokumenata punih dragocjenih podataka od općeg historiskog značaja.

⁸⁾ Isp. Branislav Đurđev: Još nešto o carigradskom arhivu. Jugoslovenski istorijski časopis, (JIC) V 1939, sv. 1—2, str. 356—357.

⁹⁾ A. Šeref: o. c. str. 11—13.

Samo, nažalost, u najstarijim sačuvanim sidžilima u našim krajevima nalazimo prepise samo od nekoliko ovakvih dokumenata. Mislimo na sačuvane sidžile iz XVI vij. od kojih su kod nas sačuvana dva (iz 1556/7 i 1565/6) u cjelini i jedan (iz 1551/2) samo fragmentarno. U sidžilima pak iz XVII vijeka ovakvih akata ima vrlo mnogo; tako, na pr., u jednom jajačkom sidžilu iz 1692/4 pored ostalog nalazimo više fermana, berata i bujruhdija. Za sad nam je nemoguće ustanoviti kada su kadije počele redovno zavoditi sve ove akte u svoje protokole, ali znamo pouzdano, da se to prakticira već sredinom XVII vijeka,¹⁰⁾ a g. 1777 izdat je jedan ferman kojim se strogo naređuje svim kadijama u zemlji da u svoje sidžile vjerno zavode prepise svih akata upućenih od strane Porte, jer se bila pojavila velika zloupotreba beglerbega i alajbega s timarima.¹¹⁾

ARHIVI

Turski istorijski izvori rastureni su po raznim arhivima i bibliotekama. Stoga ću ovdje skrenuti pažnju na neke bogatije arhive i biblioteke koje sadržaju turske dokumente važne za našu istoriju. Tu na prvom mjestu dolaze:

Carigradski arhivi¹²⁾

U Carigradu, središtu nekadašnje Osmanske imperije, ima najviše turskih izvora za istoriju naših naroda od XV do XIX vijeka. Samo je vrlo teško dati jasan uvid u stanje ovih arhiva, jer oni još nisu uredeni i opisani. Naša znanja o njihovom stanju i bogatstvu, temelje se na ograničenom broju podataka.

Arhiv Pretsjedništva vlade

Sve do 1846 u Turskoj uopće nije bilo uredenih arhiva. Dotle su turski dokumenti bili pohranjivani u raznim magacinima od kojih su se mnogi nalazili u bijednom stanju. Spomenute godine pretsjednik turske vlade Mustafa Rešid paša naredio je da se sagradi naročita zgrada za arhiv po evropskom uzoru. Tako je udaren temelj prvom arhivu u Turskoj. Ovaj se arhiv prvo zvao *Hazine-i evrāk*, zatim *Başvekalet arşivi* (Arhiv Pretsjedništva vlade).

No premda u Turskoj u ranije doba nije postojao državni arhiv u savremenom smislu riječi, ipak su se stari spisi turskih kancelarija čuvali. Kasnije, međutim, pa ni za Rešid paše nije posvećena potrebna pažnja arhivalijama, koje dotle nisu bile skoncentrisane u državnom arhivu, nego je pretežan dio materijala i dalje ostao u nekoliko magacina u kojima su bili pohranjeni stariji spisi. God. 1871 izdvojeni su iz jednog ovakvog magacina stari akti Visoke Porte i preneseni u novo sagrađeni arhiv. Tada je u ovaj arhiv preneseno 62.312 dokumenata i akata Visoke Porte koji se odnose na razdoblje od 1730 do 1839 g. Dokumenti iz ranijeg vremena nisu bili pronađeni.

¹⁰⁾ Isp. Evlija Čelebi *Siyahat-namesi*. Istanbul 1315, sv. V, str. 451.

¹¹⁾ Safvet-beg Bašagić-Redžepašić: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. Sarajevo 1900, str. 109.

¹²⁾ Ovaj prikaz carigradskih arhiva napisan je po člancima: Abdurrahman Šerif: *Evrākî atika ve vesâiki târihiyemiz* u *TOEM I*, 1910, br. 1, str. 9—19; Mûsâ Kâzım: *Vesâiki târihiyemiz*, na istom mjestu, br. 2, str. 65—69; St. Stanojević: *Carigradski arhivi*, *JiC II*, 1936, sv. 1—4, str. 47 ff; Branislav Đurđev: *Još nešto o carigradskom arhivu*, *JiC V*, 1939, sv. 1—2, str. 356—357; *Arşiv Kilavuzu*, predgovor prvog sveska.

God. 1884 završeno je prvo sređivanje i inventarisanje sakupljenog materijala. Ali kako je ovaj posao bio izvršen po zastarjelom sistemu, to je godine 1893 ovaj sistem odbačen i započeto sređivanje arhivskog materijala prema kancelarijama iz kojih je potekao i po sadržaju u zasebne inventare.

Do god. 1910 porastao je broj arhivalija na ukupno 350.000 brojeva dokumenata, ali je sva ova prinova bila mlađeg porijekla¹³⁾ (poslije 1840 g.). Iz tog se vidi da je dotle bilo sakupljeno vrlo malo starih dokumenata.

Stoga sve do prije petnaestak godina nije moglo biti govora o moderno uređenim arhivima u Turskoj. Sve dotle su po raznim ministarstvima ležala bezbrojna akta u kancelarijama, podrumima, na tavanima i hodnicima, razbacana ili vezana u denkove ili u džakovima, torbama i sanducima. Osim ministarstava bila je masa dokumenata rasturena po raznim nadležnostima, po javnim i privatnim zgradama, a osobito po džamijama.¹⁴⁾

U istoriji carigradskih arhiva važna je godina 1933, kada je po naredbi vlade prikupljeno i sređeno sve do čega se moglo doći i smješteno u tri zgrade Visoke Porte. Na taj je način u toku od tri godine (1933—1936) prikupljeno u ove tri zgrade preko 20 miliona raznih akata i dokumenata. Samo sa tavana Aja Sofije preneseno je 979 velikih sanduka dokumenata u jednu zgradu Visoke Porte, u privremene prostorije Arhiva Pretsjedništva vlade.

Prema onome što je do sada sakupljeno i kako tako sređeno i popisano zna se da u ovome centralnom turskom arhivu ima vrlo mnogo dragocjenog materijala za istoriju naših naroda.

Najvažniji od tih dokumenata koji su pristupačni naučnim radnicima jesu:

1) Defteri Carskog divana (Divan-i humayun defterleri)

Ovi defteri su u dobroj mjeri sačuvani. Ima ih 1592 sveska od kojih svaki svezak sadržaje poprečno oko 200 spisa, svega blizu 350.000 dokumenata koji su sređeni hronološki. Ovi spisi datiraju od godine 1554 pa sve redom do najnovije prošlosti. Samo u međuvremenu od 1554 do 1564 neki nedostaju. Od ovih deftera 15 svezaka sačinjavaju tajnu prepisku (mektume), 185 svezaka prepisku sa beglerbezima od Rumelije, a 42 sveska međunarodne ugovore. Tu su dalje 263 knjige tzv. mühimme defterleri koji pružaju podatke o mnogim važnim događajima. Ovi defteri sadržavaju zaključke i naredbe carskoga divana pa su oni s obzirom na to neka vrsta službenih protokola sjednica divana, a istovremeno i zbornici državnih zakona i naredaba.¹⁵⁾

¹³⁾ Isp. A. Šeref: o. c. str. 15 i 16.

¹⁴⁾ Isp. St. Stanojević: Carigradski arhivi, JIČ II, 1936, sv. 1—4, str. 417.

¹⁵⁾ Isp. Mûsâ Kâzim: Vesâiki târihiyemiz, TOEM I, 1910, br. 2, str. 65—69.

Najstariji do danas poznati mühimme defter potječe iz godine 1544—1546, a nalazi se u Arhivu muzeja Topkapusaraya u Istanbulu. Ovaj mühimme defter sadržaje 530 povjerljivih naredaba upućenih beglerbezima, sandžakbezima, kadijama i drugim državnim organima. Spomenute godine su predhodile velikom turskom pohodu protiv Austrije pa s obzirom na to ovaj defter sadržaje najvažnije historiji nepoznate zapise o pripremama turske vojske i mornarice kao i vrlo važne podatke o organizaciji Turskog carstva u času kada se ono primiče vrhuncu svoje moći. Zbog toga je tursko istorijsko društvo zaključilo još 1941 g. da izda ovaj najvažniji spomenik turskih arhiva i to fototipski i u transkripciji novim turskim pismom (Isp. Belleten V. 1941, br. 20, str. 638). Mi naravno možemo samo da pozdravimo ovu odluku spomenutog društva i nestrpljivo očekujemo njeno ostvarenje, jer smo svjesni koliko će taj izvor baciti svjetla i na istoriju naših naroda u ono neispitano doba.

Spomenuto društvo stavilo je sebi u zadatak da sistematski izdaje sve stare važne istorijske spomenike, pa se tako pored spomenutog mühimme deftera priprema među ostalim i izdanje jednog starog janičarskog deftera (Belleten V, 1941, br. 20, str. 638).

2) Defteri Carskog katastra (Defteri hākānī ili Defterhāne).

Dok defteri carskog divana imaju prvenstveno važnost za političku istoriju, dotle ovi katastarski ili tapijski defteri imaju opet najveću važnost za ekonomsku i pravnu istoriju. Ovi akti i defteri potječu iz arhive turskog državnog katastra, koja se sastojala od nekoliko stotina hiljada dokumenata i knjiga. Taj je materijal ranije bio smješten u nekoliko magacina i stajao u potpuno nesredenom stanju.

Iz ove su arhive ranije izdvojeni samo tapu defteri i preneseni u novo-osnovani arhiv, a sav ostali dio prenesen je u najnovije vrijeme u Glavnu direkciju katastra (Kadastro ve Tapu Umumi müdürlüğü) u Ankari.

Odjeljenje Arhiva pretsjedništva vlade u Istanbulu u kome su smješteni tapu defteri je također prilično sredeno. Defteri su popisani i sređeni kronološki. Ovdje ima po nekoliko deftera za svaki nekadanji sandžak na našoj teritoriji. Od deftera za smederevski sandžak najinteresantniji je zaveden pod brojem 144 sastavljen za vrijeme sultana Sulejmana (1520—1566). U njemu se nalazi smederevska kanun-nama i vlaški zakon ovoga sandžaka. Od deftera za sandžak Bosnu najinteresantniji su br. 18, najstariji br. 56 iz g. 1516 i br. 211 sastavljeni za vrijeme sultana Sulejmana; u njima se nalaze kanun-name za ovaj sandžak. Za požeški sandžak važan je defter br. 243 u kome se nalazi kanun-nama ovog sandžaka i defter br. 650. Zatim defteri za hercegovački, temišvarski, segedinski, skadarski, skopski i druge sandžake. Defteri br. 106 i 122 odnose se na Crnu Goru u doba Skender-bega Crnojevića. Drugi je defter vrlo važan zbog interesantne kanun-name i kaznenog zakona.¹⁶⁾ Veliku pažnju zaslužuje i defter za Novo Brdo (br. 11) i nahiju Bečkerek (br. 265). Ovakvih za našu istoriju važnih spomenika i izvora ima još mnogo.

Pored ovog centralnog arhiva u Carigradu ima još desetak raznih većih i manjih, uređenih i neuređenih arhiva, od kojih su najpoznatiji i najuređeniji:

Arhiv Topkapu Saraja

To je danas najbolje uređen arhiv u Turskoj uopće. Uprava ovog arhiva izdaje kartoteku arhiva u obliku vodiča iz koga se jasno vidi sve što u njemu ima. Tu se nalazi vrlo mnogo dokumenata i za naše krajeve posebno za XVII, XVIII i XIX vijek.¹⁷⁾

Arhiv ministarstva vakufa

Organizovan je god. 1841. U njemu su sakupljeni spisi raznih vakufa u bivšem Carstvu. Svaki vakuf ima u ovome arhivu svoj zasebni dosije (kayt), bez obzira gdje se on nalazi. Iz toga se jasno vidi koliko su ovi kajtovi značajni i za našu istoriju. Najvažnije dijelove ovih dosijea predstavljaju vakuf-nāme (zavještajna pisma) raznih vakufa.

Stara arhiva istanbulskog muftiluka (fetvahane) i sidžili istanbulskog kadiluka su također u dobroj mjeri sačuvani. Najstariji sačuvani carigradski sidžil potječe iz g. 1521, a najstariji sačuvani sarajevski sidžil potječe iz g. 1556.

Iz ovoga kratkog i nepotpunog prikaza carigradskih arhiva može se ipak zaključiti da oni kriju neiscrpivo vrelo materijala za istoriju naših naroda od XVI do XIX vijeka.

¹⁶⁾ Isp. Br. Đurđev: o. c. str. 357, Zapisi XXIV, 1939, 26—29.

¹⁷⁾ O postanku i sadržaju ovog arhiva vidi Topkapu saray Muzesi Arşiv Kılavuzu Sv. I, 1938 Predgovor.

* * *

U cjelinu ovoga izlaganja ne ulaze zbirke turskih dokumenata, važne za istoriju naših naroda, koje se nalaze u raznim arhivima, bibliotekama i muzejima u Evropi (Beč, Pešta, Berlin, Drezden, Pariz, Venecija, Rim, Moskva, Lenjingrad, London, Sofija, Bratislava i naročito Bologna, gdje se čuva znamenita zbirka grofa Marsiglia iz vremena Bečkog rata.¹⁸) Podaci o našim istoriskim izvorima na turskom jeziku u ovim zbirkama bili su i prije Drugog svjetskog rata dosta oskudni, a danas nakon ratnog pustošenja sudbina mnogih još nije izvjesna. Od svega onoga što je, na pr., imao Beč mi znamo uglavnom samo za ono što nam pruža G. Flügel u svom Katalogu orijentalnih rukopisa Narodne biblioteke u Beču.¹⁹) Prema tim podacima u ovoj se biblioteci nalazi vrlo velik prvorazredan arhivski materijal za istoriju naših naroda u XVI i XVII vijeku. Tu se među ostalim nalazi stotinausedamnaest raznih deftera nekadanjeg Budimskog pašaluka koji su zaplijenjeni prilikom oslobođenja Budima ispod turske vlasti g. 1686. Po svom sadržaju to su:

- 1) Popisi vojske raznih turskih garnizona u spomenutom pašaluku,
- 2) Razne poreske knjige,
- 3) Brojni timarski defteri i
- 4) Popisi mukata.

Poznato je da se Budimski pašaluk za svog opstojanja (1541—1686) protezao duboko u unutrašnjost naše zemlje. Ovome su pašaluku pripadali ne samo sandžaci Srijem, Požega i dr., nego i sandžaci Smederevo, Kruševac (»Aladžahisar«), Vučitrn. Stoga u ovim defterima nalazimo i sve podatke dotičnog deftera i za ove i mnoge druge naše oblasti. Ima tu deftera koji se isključivo odnose na pojedine sandžake sa naše narodne teritorije. Tu se nalazi i jedan popis vojske bosanskog sandžaka i njegovih gradova iz g. 1645—1648 (Flügel II, br. 1321).

Kad se ima na umu ono što smo ranije, govoreći o carigradskim arhivima, rekli o značaju ovih deftera, onda nam je jasno koliko su ovi defteri značajni za našu nauku pa je prijeka potreba da se oni što prije prouče i izdaju, ako nisu bili žrtvom rata.

Ali ipak poslije carigradskih arhiva po vrijednosti i bogatstvu turskih izvora za istoriju naših naroda odmah dolazi:

Državni arhiv u Dubrovniku²⁰)

U ovome arhivu sačuvano je ogromno istorisko blago o odnosima Dubrovačke republike s centralnom vladom i svim evropskim provincijama Turskog carstva, a posebno s Bosnom i Hercegovinom. Dubrovčani su držali stalne dragomane ili kancelare za turski jezik kao i posebnu tursku kancelariju koju su vodili ti kancelari i u

¹⁸) Isp. Stjepan Beigl: *Spisni grofa Marsiglia (Marsigli) u sveučilišnoj biblioteci u Bolonji (Bologna. XIII, 1901, str. 537 ff.*

¹⁹) G. Flügel: *Die Arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien. Sv. II. str. 441—476.*

²⁰) O turskim dokumentima u dubrovačkom arhivu pisali su ranije Fehim Efendić: *Dragomani i kancelarija turska u Dubrovniku. Kal. Gajret za god. 1940, str. 157—165; Derviš Korkut: Nešto o turskim dokumentima Arhiva dubrovačkog GZ M. XL, 2 1928, str. 145 ff. VI. Skarić: Istorijska građa na turskom jeziku u dubrovačkoj arhivi. Vreme (beogradski dnevnik) 1932, br. 3682; Friedrich Giese: *Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik (Raguz.a). Festschrift für G. Jacob zum siebenzigsten Geburtstag. Leipzig 1932, str. 41—56.**

kojoj se sakupljalo, sređivalo i čuvalo sve što je bilo u vezi s turskim jezikom i državom. Dubrovčani su u tom imali puno razumijevanja. Godine 1749 Vijeće Umoljenih je zaključilo da dragoman za turski jezik izradi abecedni popis svih turskih spisa u turskoj kancelariji, da se oni tako bolje čuvaju.

Poslije propasti Republike g. 1808 turski spisi bili su izloženi stradanju pa ih je velik broj nestao. Francuzi su za vrijeme svoje okupacije (1808—1812) ispražnjujući »Sekretarijat turski« tako nepažljivo postupali s turskim spisima, da ih je svako bez smetnje mogao odnijeti.²¹⁾

Austrija je međutim za svoje okupacije iz praktično pravnih i naučnih razloga pokazala više pažnje prema ovim spisima.

Jedan dio arhivalija iz Dubrovnika bio je negdje u junu 1833 godine prenešen u Beč. Pritom je odnešen i veliki dio turske građe. Po Sen Žermenskom ugovoru (10. septembra 1919. god.) Austrija se obavezala, da sva akta Dubrovačkog arhiva, koja su se nalazila u Beču, vrati Jugoslaviji. Na osnovu toga je u proljeće 1920 delegat naše vlade Dr. J. Radonić prenio taj materijal u Beograd. Po odluci vlade on je privremeno smješten u Arhivu Srpske Akademije, odakle ga je okupator za okupacije bio odnio. Nakon Oslobođenja poduzete su mjere da se to vrati, što je i izvršeno.

Orijentalna zbirka dubrovačkog arhiva iz Beča nije u potpunosti vraćena 1920. godine. Tamo su nestali mnogi rukopisi, akta i štampane knjige, koje su služile za rad na turskim dokumentima i turskoj diplomatiji. Tako, na pr., iz grupe »Orientalische Manuscripten« kojih je odnešeno 38 komada nije vraćen ni jedan. Isto tako ni iz grupe »Druckwerke« kojih je odnešeno 12 komada. Od 1194 broja odnešenih »Archivalien« vraćeno je oko 1000 komada turskih dokumenata.²²⁾

No pored svih ovih i drugih nedaća u Dubrovačkom arhivu se ipak sve do danas sačuvalo preko 10.000 turskih dokumenata i osam rukopisnih knjiga iz XVIII vijeka koje sadržavaju talijanske prevode ili kratke izvode tih dokumenata.

Kako nam ove knjige, koje je opisao prof. F. Efendić, pružaju najbolji uvid u bogatstvo i sadržaj turskih dokumenata u ovome arhivu, to ću ovdje njegov opis rezimirati:

Prva knjiga nosi naslov: »Traduzioni di capitulazioni e di firmani«, a sadržaje talijanske prevode fermama od sultana Mehmeda II. do Selima III.

Druga knjiga »Materie col'indice, 1875«, daje sadržaj raznih grupa turskih spisa po predmetima pa prema tome grupe i nose naslove.²³⁾

²¹⁾ Isp. Fehim Efendić: Dragomani i kancelarija turska u Dubrovniku. Kal. Gajret za god. 1940, str. 165.

²²⁾ Isp. Gliša Elezović: Turski spomenici, Beograd 1940, str. V.

²³⁾ Iz ovih se naslova vidi da ovdje ima vrlo interesantnih podataka za našu istoriju pa ih ovdje donosimo s oznakom broja dokumenata o pojedinim predmetima:

Asia, 7; Adrianopoli, 6; Albania, 6; Ambri in Bossina e Herzegovina (poklisari u BiH), 6; Ambasciatori in Cospli (poklisari u Carigradu), 80; Assassini (umorstva iz zasjede), 23; Algerini (Alžirci), 1; Beitul malgi o sia Fischio (turska državna blagajna, fiscus), 6; Bossina (Bosna), 11; Buda (Budim), 2; Belgrado (Beograd), 1; Bastimenti Ragusei (dubrovački brodovi), 30; Bastiame (stoka), 17; Beni stabili (nekretnine, nepokretna imanja), 4; Cere (vosak), 9; Cori (koža), 26; Castel nuovo (Kaštel Novi), 20; Comstibilli (ljudska hrana), 6; Cairo (Kairo), 4; Coneli (konzuli), 21; Capitulazioni Impli (carske kapitulacije, ugovori), 9; (na 59 stranica); Chiese nell' Impro Ottomano (crkve u Osmanlijskom Carstvu), 4; Canali (Konavle), 15; Confine (granice), 1; Commercio nell' Impro Ottomano (trgovina u Osmanlijskom Carstvu), 8; Cadi (kadije), 4; Corallo (korali, merdžani), 7; Corsari (gusari), 3; Capitanato (kapetanija), 18; Dazio (carina, porez, namet), 7; Dolcigno (Ulcinj), 12; Defferdaro di Bossina (šef finansijske uprave u Bosni), 6; (85 stranica); Dogana (carinarnica), 2; Emimo delle Plocce (turski komisar na Pločama), 4; Emimo de Stango (turski komisar u Stonu), 1; Emimi della scale (pristanišni komisari), 4; Foccia (Foča), 2;

Treća knjiga nosi naslov: »Registre di comandamenti imperiali, hattiscerifi e Capitulazioni, 1784«. Tu je dat registar i kratak sadržaj carskih naredenja i pisama od sultana Mehmeda II do Selima III. Dokumenti su grupisani po sultanima, a po sadržaju su vrlo važni.

Četvrta knjiga »L'indice della Bujurulti di Passe di Bossina«. Tu su date grupe naredenja (bujruđija) bosanskih paša i hercegovačkih sandžakbegova, a sredene su po predmetima.

Ovaj indeks sadržaje bujuruldije od kraja XVI do potkraj XVIII vijeka.

Peta knjiga »Indice degl'arzi« predstavlja indeks od oko 300 komada arza (izvještaja i prestavki kadija i paša) od 1558 do 1786 g., ali bez kronološkog reda. To su izvještaji bosanskog paše i hercegovačkog sandžakbega, zatim kadije od Novog, Ljubinja, Nevesinja, Gabele, Stoca, Mostara, Cernice, Tašlidže (Plevlja), Rumelije, Sofije, Sarajeva, Foče, Konjica, Novog Pazara »Berkocie«, Uloga, Prokuplja, Eubeje, »Uskoplja« i Ruščuka.

Šesta knjiga su: »Indice die hoggetti«, a sadržaje hudžete svih spomenutih kadija i još kadija od Neretve (Narenta) Belgradžuka (Konjica), Ulcinja, Blagaja, Podgorice, Bara, Onogošta (Nikšić), Trnova, Banja Luke, Beograda, Užica, Drača, Aleksandrije, Drinopolja, Smirne, Skutara, Filipopolja (Plovdiv), Skoplja, Leša, Avlone, Soluna, Galate, »Di Scebte«, »di Scio«, Budima, »di Rahik« i »di Seller«, kaziasjera Rumelije i muftije blagajskog.

Sedma knjiga je: »Inventario de scritture turshesce ano 1724«. Tu najprije dolaze po sadržaju grupisani fermami i pisma velikih vezira, bosanskih paša i hercegovačkih sandžakbega, a poslije njih razmjerno malo hudžeta i arza.

Osma knjiga: »Lettera scritta in lingua turca« sadržaje formulare raznih turskih pisama, a zatim prepise turskih pisama s kraja XVIII i početka XIX vijeka.²⁴⁾

Pored Državnog arhiva ima u Dubrovniku turskih dokumenata još i u tamošnjoj Gradskoj biblioteci.

Uz Državni arhiv u Dubrovniku moramo odmah skrenuti pažnju na drugu vrlo veliku i važnu zbirku turskih isprava u Dalmaciji. To je

Državni arhiv u Zadru

Ne samo po bogatstvu arhivskog blaga na drugim jezicima, nego i po bogatstvu isprava na turskom jeziku Državni arhiv u Zadru zauzima jedno od prvih mjesta u Jugoslaviji. On po raznovrsnosti i značaju ovih isprava za nauku u mnogome pogledu dopunjuje dubrovačku zbirku. Tu prije svega postoji kojih stotinjak svezaka spisa mletačkih dragomana (»Atti del dragomano veneto«) od g. 1620 do 1797.

Gabella, 13; Grano (žito), 63; Giuddicatura (sudovanje), 185; Giumrocco (carina, dumruk), 19; Hercegovina, 12; Hattiscerifi Impli (ručna pisma turskih sultana), 9; Lettere d'avisio (izvještajna pisma), 33; Lettere credenziali (vjerovna pisma), 41; Lazzaretti (bolnice), 3; Liti mercantili (trgovački sporovi), 5; Mercanti Ragusei (dubrovački trgovci), 92; Mercanti forestieri (strani trgovci), 1; Mercanti Turchi (turski trgovci), 3; Monete (kovani novac), 7; Molunta (mjesto ispod Konavala), 1; Montenegri (Crnogorci), 3; Miglio (proso), 6; Muasciri (izašlanici turske vlade), 2; Mahinjani (Mahinjani), 1; Malichiane (malikane, državno dobro ili prihod na uživanje), 1; Novo Pazzaro (Novi Pazar), 2; Nisciani scerifi (nišani šerifi, carski ferman), 2; Navigazione (plovidba), 1; Nap (naib, zastupnik kadije), 1; Nazionalita (državljanstvo), 7; Omiciidi (ubojstva), 15; Ooglio (ulje), 1; Panduri, 4; Pannine (čoha), 2; Presidii della Fortezze Ottomane (dizdari osmanlijskih tvrđava), 1; Posta (pošta), 9; Primorie, 2; Rumelia, 5; Ragusei (Dubrovčani), 51; Riposto alle lettere d'avisio (odgovori na obavještajna pisma), 14; Riccevute dei Tributi (priznanice na danak), 1; Ricredenziali degl' Ambri (akreditivna pisma poklisara), 13; Religiosi Latini nell' Impro (Latinski redovnici u Osm. Carstvu), 2; Scoppie (Skoplje), 4; Scutari (Skadar), 3; Sophia (Sofija), 2; Sale (so), 42; Schiavi (robovi, sužnji), 35; Scale del' Impro Ottno (pristaništa u Osm. Carstvu), 30; Stagno (Ston), 1; Strade Maestre (glavni drumovi), 1; Salnitro (salitra), 2; Salonicco (Solun), 2; Scrivania (pisarstvo), 5; Sudditi (podanici), 4; Stolaz (Stolac), 1; Turchi (Turci), 6; Tributo (danak), 15; Testimani falsi (lažna svjedočanstva), 10; Tripoli (Tripolis), 1; Vino (vino), 1; Venditore del sale a Gabella (prodavač soli u Gabeli), 7; Venziani (Mlečani), 22; Uskoki, 5; Vam (dug), 2; Vino, 2 i Vettovoglie (životne namirnice), 2; Isp. GZB XL, 1928, str. 147—8.

²⁴⁾ Isp. F. Efendić: o. c. str. 163—165.

To je ustvari korespondencija mletačkih vlasti u Dalmaciji sa susjednim turskim i austriskim vlastima. Tu ima znatan broj originalnih pisama raznih turskih vlasti u Bosni i Hercegovini: vezira, kapetana, kadija, dizdara i drugih. Uz turske originale priloženi su vrlo često i savremeni talijanski prevodi tih pisama. Kad se ima na umu da ni u Bosni nema mnogo dokumenata iz XVI i XVII vijeka, onda je lako pojmiti značaj ovih dokumenata za istoriju Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Like i Crne Gore.

Pored ove mješovite korespondencije tu se nalazi još devet debelih svezaka sa oko 1500 komada čisto turskih isprava. Ove »Carte Turche« imaju vrlo veliku važnost za istoriju Bosne i Hercegovine u XVI, XVII i XVIII vijeku.

Uz to naći će se u Državnom arhivu u Zadru još vrlo mnogo turskih isprava među spisima onih mnogobrojnih gradskih i općinskih arhiva koji su sada skoncentrisani u ovome arhivu.²⁵⁾

Kad smo već kod Dalmacije da spomenemo i ostale poznate tamošnje zbirke turskih isprava:

Franjevački samostan u Makarskoj ima oko 600 raznih turskih isprava iz vremena turske vladavine u Makarskom Primorju, dakle od početka XVI do potkraj XVII vijeka. Ove se isprave odnose na položaj i prošlost ovoga samostana, ali isto tako pružaju stanovitu građu za poznavanje općih prilika u ovome kraju onoga doba.

Turskih isprava ima također i u nekim drugim dalmatinskim manastirima. U Visovcu, na pr. ima ih oko 600, u Zaostrogu oko 400, a u Živogošću i Omišu manji broj.

Kaptolski arhiv u Splitu čuva 537 komada turskih isprava koje potječu iz XVI i XVII vijeka. To je ustvari dosta kompletna i dobro očuvana zbirka turskih isprava iz arhiva stare općine Poljica. Ovi dokumenti govore o njenom položaju, povlasticama i daćama u okviru Turske imperije.

Ovoj zbirci po svom porijeklu pripada i kojih stotinjak turskih dokumenata koji se čuvaju u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gradska biblioteka u Splitu ima oko 25 turskih dokumenata koji potječu iz XVII vijeka, a odnose se na crnogorsku župu Grbalj.

Državni arhiv u Beogradu ima također lijepu kolekciju turskih dokumenata, naročito iz vremena Srpskog ustanka.

Orijentalna zbirka Srpske akademije nauka u Beogradu. Ona je nastala od onih turskih spomenika Državnog arhiva u Dubrovniku koji su godine 1924 povraćeni iz Beča i pohranjeni privremeno u ovoj akademiji. Ova se zbirka kasnije dalje razvijala novim akvizicijama tako da ona danas kad su dubrovački akti vraćeni u Dubrovnik ipak ima preko 200 odabranih kodeksa i znatan broj isprava.

Orijentalna zbirka Historiskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.²⁶⁾ Ona je osnovana tek g. 1927, a danas ima preko 1600 odabranih kodeksa i 600 turskih isprava. Među kodeksima istoriskog značaja ističu se šest mladih sudskih sidžila²⁷⁾, nekoliko zbirki turskih zakona (kanunnamma) i razne medžmue.

²⁵⁾ Isp. H. Šabanović: Arhivistička istraživanja u Dalmaciji. Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine II, 1950.

²⁶⁾ Isp. Aleksej Olesnicki: Zadaci orijentalistike u Jugoslaviji. Kal. Gajret za 1940 g. str. 111—114; Isti: Naše orijentalno blago, Hrvatska revija. God. V, 1932, str. 195—198.

²⁷⁾ Tu je među ostalim jedan tuzlanski sidžil. Njegov glavni sadržaj iscrpljen je u članku »Pobune u tuzlanskom srezu polovicom osamnaestog vijeka« od F. Spahe. GZM XLV (H), 1933, str. 71 ff.

Na području N. R. Crne Gore moralo bi biti dosta turskih dokumenata, naročito vakufskih, ali o tome nemamo nikakvih pouzdanih podataka.

Isto tako ne znamo kakva je sudbina zadesila turske dokumente u Skoplju i na Jugu uopće gdje je ovoga blaga sve do Drugog svjetskog rata bilo prilično očuvano. Znamo tek da je spašena i sačuvana

Vakufska biblioteka u Bitolju u kojoj se među ostalim čuvala stara arhiva tamošnjeg šeriatskog suda i u kojoj se nalazilo oko 200 sudskih protokola (sidžila). Sav taj materijal nalazi se danas u Istoriskom institutu u Skoplju.

Turski arhivi u Bosni

Za razliku od drugih naših zemalja u Bosni sve do oslobođenja nije postojao nijedan javni arhiv, nego je sva briga za sudbinu arhivskog blaga bila prepuštena uglavnom privatnoj inicijativi.

Rad na sabiranju i čuvanju kulturno-istoriskih i umjetničkih spomenika u Bosni uopće pa i orijentalnih započeo je uglavnom tek osnivanjem Muzejskog društva odnosno Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu (1888). Muzej je imao zadatak da vrši i konzervatorsku ulogu, ali kako nije uvijek imao potrebnih materijalnih uslova niti kakve zakonske podloge, njegov rad nije uvijek bio efikasan. Njegova nastojanja najmanje su obuhvatila rad na prikupljanju i čuvanju arhivskog materijala. Ne može se reći da nije ništa učinjeno, ali mi danas dobro vidimo kako je taj rad nažalost bio uzak i nedostatan.

Pored javnih ustanova i nadležnata, koja su nekada imala svoje manje više velike i vrijedne arhive, u Bosni su mnoge porodice morale imati svoj kakav takav arhiv. Uklanjanje feudalizma u Bosni i nestajanje starih korporacija imalo je među ostalim za posljedicu i praktičnu bezvrijednost ovakvih isprava koje su dotle čuvane, te im se od tada posvećivala manja pažnja, pa su dokumenti bacani negdje u zapečak, škrinje i tavane, dok su najzad u najvećoj mjeri propali.

Orijentalni institut u Sarajevu

To je novoosnovana naučna ustanova kod nas koja među ostalim zadacima sakuplja i obrađuje turske izvore za istoriju naših naroda. On je osnovan tek ove godine, a izrastao je organski iz bivšeg Turskog arhiva Zemaljskog muzeja u Sarajevu i Orijentalne zbirke bivšeg Instituta za proučavanje Balkana.

1) Prirodno bi bilo da osnivanje Turskog arhiva Zemaljskog muzeja u Sarajevu nalazimo u vrijeme osnivanja spomenutog muzeja (1888). Međutim i u ovome se krugu kasno uvidjela potreba sakupljanja istočnih izvora i grade.

Do sada nismo imali nikakvih obavještenja o postanku, razvoju i sadržini ovoga arhiva. Nema ih ni u Spomenici muzeja iz g. 1938.

Kada je tačno osnovan ovaj arhiv nisam mogao ustanoviti, jer je i stara arhiva samog muzeja velikim dijelom uništena. On stvarno egzistira još od početka ovoga vijeka. Inventarisanje arhivskog materijala započeto je potkraj 1908 godine, a pravno je arhiv ustanovljen statutom muzeja g. 1913. Već te godine imamo u ovome arhivu 407 istočnih rukopisa i štampanih knjiga. Arhivalije se ne spominju, ali ih je sigurno bilo.

Godine 1915 ovamo je prenesen Vilajetski arhiv u kome ima oko 200.000 akata iz posljednjih decenija turske uprave u Bosni, odnosno od g. 1850 do 1878. Iz ovoga ogromnog materijala do sada je pregledano oko 40.000 dokumenata.

U jesen 1930 godine u ovaj je arhiv prenesena arhiva bivšeg Generalnog austrijskog konzulata u Sarajevu (1850—1878), koja se dotle čuvala u bivšoj Banskoj upravi. Sada je ova arhiva izdvojena i prenešena u novoosnovani Državni arhiv u Sarajevu.

U junu 1938 godine ovamo je prenesen i jedan dio arhive Banjalučkog mutesarifluka (okružja) također iz predokupacionog vremena.

Godine 1938 u ovome je arhivu bilo 5078 inventarisanih turskih isprava. Do oslobođenja taj je broj porastao na 5108 inventarskih brojeva, a do kraja 1949 g. on je znatno porastao.

Od svega toga ogromnog materijala samo desetak isprava potječe iz XVI vijeka, oko 150 iz XVII vijeka, a sav ostali materijal potječe iz XVIII i XIX vijeka.

Posebnu vrijednost ovoga arhiva predstavljaju pedeset i četiri knjige sudskih protokola, sidžila, raznih kadiluka u Bosni i Hercegovini iz XVII, XVIII i XIX vijeka.

Ovi su sidžili zavedeni u Inventar službenih knjiga i deftera pod br. 1—54, a potječu iz slijedećih kadiluka i godina:

1. Mostarskih sidžila ima devet i to:

Br. 1. iz g. 1631—33. On je potpun.

Br. 2. iz g. 1669—70 i 1731—32. To su ustvari samo fragmenti dvaju sidžila iz spomenutih godina.

Br. 3 iz g. 1680—85 i 1763; i to su također samo odlomci dvaju sidžila iz spomenutih godina.

Br. 4 iz g. 1771—72 sa odlomcima sidžila iz g. 1773 i 1785.

Br. 5 iz g. 1779—81 potpun.

Br. 6 do br. 9 potječu iz međuvremena od 1818—1871 godine.

2. Jajački sidžil ima samo jedan (br. 10) 1692—93.²⁸⁾

3. Od br. 11 do br. 24 su sidžili ljubuskog kadiluka. Od njih je samo jedan potpun (br. 13), a svi ostali su dosta manjkavi, često samo fragmenti, a potječu iz ovih godina:

Br. 11 iz g. 1735—78; to su odlomci od nekoliko sidžila iz toga međuvremena.

Br. 12 iz g. 1735—36 i g. 1781.

Br. 13 iz g. 1750—56; kompletan.

Br. 14 iz g. 1736—1760; samo odlomci.

Br. 15 iz g. 1773—81 potpun.

Br. 16 iz g. 1775—84 i 1794; odlomci.

Br. 17 iz g. 1786—88; odlomci.

Br. 18 iz g. 1786—99; samo odlomci.

Br. 19 iz g. 1789—1790; samo odlomci.

Br. 20 iz g. 1853—54 potpun.

4. Od tešanjskih sidžila ima samo jedan (br. 21).

5. Zeničkih sidžila imaju tri:

Br. 22 iz g. 1756—59, ali ima samo odlomak.

Br. 23 iz g. 1828—1838, kompletan.

Br. 24 iz g. 1861—63 potpun.

6. Blagajskih sidžila ima šest:

Br. 25 potječe iz g. 1756—62 sa odlomcima dvaju sidžila istog kadiluka iz g. 1778—80 i 1798.

7. Travničkih sidžila ima sedam, ali su svi novijeg datuma. Najstariji (br. 26) potječe iz g. 1785—88, ostali predstavljaju skoro neprekinut slijed protokola travničkog kadiluka od god. 1826—1876, a zavedeni su pod br. 26—42.

8. Fojničkih sidžila imaju četiri:

Najstariji, br. 43, potječe iz g. 1784—89.

Br. 45 iz g. 1845—65.

Br. 46 iz g. 1865—77.

²⁸⁾ Sadržaj ovoga sidžila prikazao je Dr. Čiro Truhelka u radu: *Pamflet iz jednog jajačkog sidžila*, Sarajevo 1919, str. 19. iz GZM XXX 1918, str. 157—176.

U ovom arhivu imaju još dva sidžila trebinjskog kadiluka (br. 50 iz g. 1282—85 i br. 51 iz g. 1291—96) i po jedan iz Gračanice (br. 47 iz g. 1793—99), Prozora (br. 48 iz g. 1238—66), Prusca (br. 49 iz g. 1286—99), Prijedora (br. 52 iz g. 1285—93) i Duvna (br. 53 iz g. 1288—95). Gračanički potječe s kraja 18, a prozorski iz sredine 19 vijeka (1842—49). Svi ostali potječu iz posljednjih dana turske vlasti u Bosni pa neki i iz vremena poslije okupacije (duvanjski br. 54 iz g. 1880—89), samo u njemu ima nešto akata i iz g. 1766.

Pored sidžila ima ovdje i nekoliko drugih turskih službenih knjiga statističkog i finansijskog sadržaja iz XIX vijeka.

Dalje u ovom arhivu ima više važnih kodeksa koji sadržaju razne kanun-name lokalnog značaja. Izvorne historiske građe ima i u raznim drugim rukopisima.

Ovaj arhiv ne predstavlja jedinstvenu zbirku, ali u njemu postoje znatni dijelovi raznih porodičnih arhiva (na pr. dokumenti Kopčića, Repovaša, Bubića, Dženetića, Čemerlića, Hasanage Kolanije i Teskeredžića iz Travnika itd.).

2) Pored Turskog arhiva postojala je u Zemaljskom muzeju u Sarajevu zasebna zbirka turskih rukopisa i dokumenata biv. Instituta za istraživanje Balkana, koji je 1908 godine osnovao kustos Dr. Karl Patsch. Premda je biblioteka ovog Instituta već odavno pripojena centralnoj biblioteci Zemaljskog muzeja, a po tom odlučeno da se izvrši i unifikacija obiju orijentalnih zbirki, ova je unifikacija praktično izvedena tek iza Oslobođenja. Institut je zatvoren stvarno još 1926. Najznačajniji je tu arhiv porodice Muftića iz Foče, ali i u njemu najstariji dokumenti potječu iz XVIII vijeka.

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu

Svojom zbirkom istočnih rukopisa Gazi Husrevbegova biblioteka predstavlja važno vrelo izvora za povijest Bosne. Ona ima i zbirku dokumenata od koje se formirao arhiv ove biblioteke. Temelj ovomu arhivu udaren je zbirkom dokumenata Muhamed Enveri ef. Kadrića, koju je on zajedno sa svojom cijelom bibliotekom i svojim rukopisima poklonio ovoj biblioteci. Ova je zbirka posebno inventarisana i ima nešto preko 1200 brojeva dokumenata iz XVII i XVIII vijeka lokalnog sarajevskog značaja. Ovaj je arhiv kasnije obogaćen s još 2000 dokumenata.

No, što se povjesnih izvora tiče, u ovoj su biblioteci najvažnije 84 knjige protokola (sidžil) sarajevskog šeriatskog suda. Oni predstavljaju vrlo važne izvore bosanske istorije posebno pak za XVIII i XIX vijek. Ovi su sidžili zavedeni na posebnom mjestu u starom inventaru biblioteke.

Najstariji sačuvani sidžil (br. 1) potječe iz god. 1551/52, ali nažalost, od njega se sačuvalo samo nekoliko fragmenata.

Drugi najstariji sidžil potječe iz g. 1556/1558; on je uglavnom potpun. Biblioteka ga je nedavno stekla zaslugom prof. Hamdije Kreševljakovića.

Treći po starosti (br. 2) potječe iz g. 1565/66. On je također potpun, a sadržaje i nešto građe iz g. 1564 i 1567.

Četvrti sidžil (br. 3) je iz g. 1770, a sadržaje većinom sitne sudske tekuće poslove. On ima na početku i nekoliko vakufnama.

Sidžil br. 4 ima samo 67 lista na kojima se nalazi nekoliko zapisa iz g. 1727/28; ostalo su samo prepisi odnosno formulari sudskih akata bez datuma.

Sidžil br. 5 nije sarajevski kako to u inventaru stoji nego mostarski, a potječe iz 1765—68 od više mostarskih kadija.

Kodeks br. 6 nije uopće sidžil kako je u inventaru zavedeno, nego zbirka formulara koju je za sebe sastavio neki pisar sarajevskog suda g. 1774. On je u ovaj kodeks prepisao dosta službenih akata od kojih su mnogi datinani i prema tome imaju vrijednost vjerodostojnih dokumenata iz g. 1753/63.

Sidžili od broja 7 do br. 85 sadržavaju neprekinut slijed sudskih protokola sarajevskog šerijatskog suda od g. 1762 do 1852, dakle od druge polovine XVIII do sredine XIX vijeka. Samo je sidžil br. 10 stariji od onoga pod brojem sedam.²⁹⁾

Kako se iz ovoga kratkog pregleda vidi, velik broj sarajevskih sidžila nije sačuvan; naročito nedostaju oni iz ranijih stoljeća. Mnogi su propali za vrijeme raznih požara i ratova, a mnogi će se možda pronaći. Vjerovatno ih ima u Beču, tamo gdje je zbirka Eugena Savojskog. Jedan sarajevski sidžil nalazi se u biblioteci Turskog istoriskog društva u Istanbulu (Nr. Y 514), a potječe iz g. 1693/94 i g. 1717. Oko 30 sidžila spomenutog suda bacili su austrijski vojnici 1878 g. iz jedne kancelarije u Miljacku.

Arhiv franjevačkog samostana u Fojnici

Turski dokumenti kod nas su čuvani i u raznim franjevačkim samostanima po Bosni, Hercegovini i Dalmaciji. U franjevačkom samostanu u Fojnici ima sedam originalnih turskih dokumenata iz druge polovine XV vijeka (najstarije su dvije tezkere inspektora carskih hasova iz g. 1479) pa dalje sve do kraja turske vladavine. Tokom stoljeća nagomilao se ovdje velik broj najraznovrsnijih akata: fermana, berata, buj-ruldija, hudžeta, ilama, tezkera, fetvi, temesuka itd. »Više od stotinu turskih isprava iz samog XVI vijeka očuvano je u ovom samostanu do danas (1913) unatoč strašnoga požara od g. 1664, što je bilo dokazom da su se službeni spisi odasvuda ovamo snosili i da je za njih bio namijenjen posebni, od požara osigurani, prostor, kamo su (franjevci) zaklanjali i druge dragocjenosti«. (Fr. M. Batinić: Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća XIV—XX. U Zagrebu 1913 str. 34). Danas je sav taj materijal sređen u 13 fascikala i numerisan brojevima koji ukazuju da tu ima 3.000 turskih dokumenata. Dr. Matasović je u svojim »Fojničkim registama« prikazao 1962 dokumenta; on je tu pored »acta turcica« unio i relativno manji broj »acta bosnensia et latina«. Od turskih spisa izostavio je preko 600 neregistiranih turskih dokumenata kao »sasvim nepoznatih spisa«, jer nisu imali na poledini nikakvih oznaka. Među tim nepoznatim spisima ja sam pronašao dva originalna dokumenta iz druge polovine XV vijeka, druga tri iz istog vremena stavljena su u ovim registrima u mnogo kasnije vrijeme. Letimičnim pregledom ovoga arhiva ustanovio sam da u njemu ima oko 150 dokumenata u originalu ili ovjerovljenom prepisu iz XVI vijeka. Iz XVII, XVIII i XIX v. ima po više stotina raznih akata u originalu i prepisima, ali isto tako velik broj sasvim beznačajnih papira tako da tu ustvari ima najviše kojih 2000 manje ili više vrijednih dokumenata. Na što se odnose ovi dokumenti ukazao je dovoljno prof. Dr. Matasović i njegovi prethodnici koji su se služili ovim dokumentima.

U najtješnjoj vezi s arhivom franjevačkog samostana u Fojnici stoji

Arhiv franjevačkog samostana u Sutjesci. Po broju turskih dokumenata ova zbirka ne zaostaje mnogo za fojničkom zbirkom; samo u njoj nema tako starih isprava. Za svoga relativno kratkog rada u ovom arhivu ja nisam našao nijedan originalan akt iz XV vijeka, nego samo jedan, dva s kraja XVII vijeka. Nešto bolje stoji s dokumentima iz XVII vijeka, dok onih iz XVIII i XIX vijeka ima izobilje. Samo je i tih srazmjerno malen broj u originalu. To su većinom prepisi fojničkih originala, ali oni vrlo često sretno dopunjuju fojničku zbirku s kojom su, razumljivo, i po sadržini sasvim srodni.

²⁹⁾ Isp. Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice. Sarajevo 1932, str. 74—84.

Muzej Stare srpske crkve u Sarajevu ima također znatnu zbirku turskih pisama koja se odnose na položaj pravoslavne crkve u Sarajevu, početkom XVII do XIX vijeka.

Ovakovih je dokumenata moralo biti i u raznim pravoslavnim manastirima po Bosni i Hercegovini, ali da li sada gdje što od toga ima sačuvano nisam mogao doznati.

Vakufska direkcija u Sarajevu ima lijepu zbirku vakufnama raznih vakufa u Bosni i Hercegovini djelomično u originalu, a djelomično u prepisu. Samo je i to relativno sasvim malo prema onomu što je nekada bilo i propalo.

Uprava Gazi Husrev-begova vakufa ima također nekoliko dokumenata koji se odnose na ovaj vakuf.

Takovih su dokumenata imala mnoga vakufska povjerenstva po Bosni i Hercegovini, Sandžaku i Makedoniji, ali se nažalost malo toga do sada sačuvalo. Zna se, na pr., da je dosta vakufskih dokumenata do drugog svjetskog rata bilo u Varcar Vakufu, ali im se danas ni za trag ne zna.

Etnografski muzej u Banja Luci ima također nešto turskih dokumenata koji se odnose na Bosansku Krajinu.

Državni arhiv u Sarajevu

Da su istoriski izvori doživljavali kod nas tako žalosnu sudbinu razlog je svakako donekle i to što u Bosni sve do Oslobođenja nije bilo državne ustanove koja će se za njih kako valja starati. Ovoj davnoj potrebi udovoljeno je tek 1947. g. kada je u Sarajevu osnovan Državni arhiv koji je do sada sabrao među ostalim i nekoliko stotina raznih turskih dokumenata.

To bi bile glavne zbirke turskog arhivskog materijala u Bosni. Pored toga zna se za neke manje kolekcije ovih dokumenata kod pojedinih lica.

II

IZDAVANJE TURSKIH IZVORA ZA ISTORIJU NAŠIH NARODA

(Bibliografski pregled)

Početak rada na izdavanju turskih spomenika u naučne svrhe nalazimo još u prvoj polovini prošlog stoljeća. Taj rad započeo je Mađjar Antoine Gevay, činovnik i tumač austrijskog ministarstva vanjskih poslova. On je izdao jednu grupu turskih dokumenata iz austrijskog Staatsarhiva u Beču i taj rad ima i danas naučnu vrijednost.³⁰⁾ Nastavljači Gevayeva rada nalazili su se još dugo vremena među Mađarima i u

³⁰⁾ Anton Gévay: Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Oesterreich, Ungarn und der Pforte in XVI. und XVII. Jahrhundert. Wien 1839 — Isti: Az. 1625 Május 26 — dikán költ gyarmati békekötés cikkelyei. Bécs, 1836 (Članovi ugovora sklopljenog u Gyarmati 26. maja 1625). Isti: Az 1627 dik évi september 13-dikán költ Szonyi békekötés cikkelyei. Bécs, 1837 (Članovi ugovora sklopljenog u Szonyu 13. jula 1627. g.). Posljednja dva djela objavljena su na latinskom, mađarskom i turskom jeziku.

uskom krugu austriskih istraživača.³¹⁾ I skoro sve do početka našeg stoljeća najviše interesovanja na ispitivanju turskih spomenika pokazali su istraživači ovih dvaju naroda.

Već od početka našeg stoljeća vidimo da ispitivanje turskih istoriskih izvora uzima šire razmjere. U ovo doba radi u Istanbulu Imre Karácson (od 1908 do 1911 g.), koji je prvi od evropskih arhivista primljen u turske arhive,³²⁾ zatim Jan Grzegorzewsky u Sofiji, Sejfudin Kemura, Čiro Truhelka, Fehim Spaho i dr. u Sarajevu. Ali skoro svi oni rade bez jedne metodičke spremne naučivši manje više autodidaktički da čitaju turske dokumente.

Ovo stanje je izmijenjeno tek za vrijeme i poslije prvog svjetskog rata, kada su udareni prvi temelji obradi turske paleografije i diplomatike. S ovog područja imamo do sada dva značajna djela, koja moramo posebno spomenuti.

Prvo je »Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts« od Friedricha von Kraeltza, a drugo je »Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn« od Dr. Ludwiga Fekete.

Ali ono što je do sada urađeno na izdavanju turskih spomenika daleko je od zamašitosti kakvu vidimo u radu na izdavanju zapadnih izvora.

Ja ću ovdje pokušati da navedem abecednim redom ono, što je na tom polju do sada urađeno kod nas i u svijetu, obzirući se pri tom uglavnom samo na one zbirke i priloge koji sadržavaju turske izvore za istoriju naših naroda.

Za češće citirana izdanja upotrijebljene su slijedeće kratice:

GIVZ — Glasnik islamske vjerske zajednice.

GZM — Glasnik Zemaljskog muzeja.

MSOS — Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen.

GSND — Glasnik Skopskog naučnog društva.

SKG — Srpski književni glasnik.

WMBH — Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. Hercegovina.

SAN — Srpska akademija nauka.

MTM — Milli tettebular mecmû'asi.

MOG — Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte.

TOEM — Tarih-i osmânî encumen-i mecmû'asi.

Aličić Ahmed: Livanjske džamije, prilog povijesti Livna. Sarajevo 1941, str. 23. (Otisak iz GIVZ 1941).

U ovoj je monografiji pisac uz istorijat i opis pet najstarijih i najljepših džamija u Livnu objavio i šest natpisa s ovih džamija i nekih nadgrobnih spomenika. Naša historiografija mora požaliti tragičnu i preranu smrt ovog marljivog istraživača prošlosti Bosne, koji je pao kao žrtva fašizma.

³¹⁾W. Fr. Ah. Behrnauer: Sultan Ahmeds I. Bestalungs — und Vertrags — Urkunden, für Gabriel Balthori vom Somlyo. Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen 1857. XVIII — Repiczky Janos: Nagy-Körös város török levelei Kecskemét, 1859 (Mađarski prevodi turskih pisama koja se odnose na grad Nagy-Körös). — Szilády Aron: Török-magyar történelmi emlékek, okmánytár I—IX. kötet. Budapest, 1863—1873. (Tursko mađarski historijski spomenici; velik dio ove kolekcije dokumenata od 9 svezaka su mađarski prevodi turskih dokumenata) — Velics Antal: Magyarországy török kincstári defterek I—II. Budapest 1886 és 1890 (Mađarski prevodi turskih blagajničkih deftera koji se odnose na Mađarsku).

³²⁾Plod njegovih istraživanja u turskim arhivima su slijedeći dokumenti, koji su publicirani u dva toma: A. Rakóczi -emigráció török okmányai 1717—1803. Budapest 1911 i Török magyar oklevéltár 1533—1789. Budapest 1914 (Turski spomenici o Rákoczijevoj emigraciji u Turskoj i Zbornik tursko mađarskih dokumenata).

Babinger, Franz: Zwei grossherliche Schenkungsurkunden aus den Jahren 1008/1600 und 1023/1614. Mit zwei Lichtdrucktafeln. Sonderabdruck aus den MSOS XXX Bd., II Abt., S. 161—190). Berlin 1937, str. 30.

Ovaj rad sadrži dvije turske darovnice (milk-name) u izvornom tekstu, dobrim faksimilima, njemačkom prevodu, komentarima i diplomatskim karakteristikama.

Prva darovnica je izdata velikom veziru i seraskeru Ibrahim-paši Novošeherliji, a druga kizlar-agi Mustafa-agi. Kako su oba ova čovjeka bili rodom iz Bosne ovi dokumenti imaju značaj i za nas, a izdati su vrlo savjesno.

Babinger, Franz: Ein marokkanisches Staatsschreiben an den Freistaat Ragusa von 1194/1780. (Sonderabdruck aus den MSOS XXX Band, II Abt., str. 191—201). Berlin 1927. Uporedi dodatak uz to na istom mjestu XXXI Jahrg., II. Abt., S. 98—99. Berlin 1928.

(Prikaz u Hespéris VIII, 1928, str. 254 ff od P. de Cénival-a.

Sva tri gornja dokumenta izdao je pisac u posebnoj djelu pod naslovom:

Babinger, Franz: Aus Südslaviens Türkenzeit. Mit drei Lichtdrucktafeln. Berlin 1927, gedruckt in der Reichsdruckerei, 43 str.

Prikaz vidi u Ungarische Jahrbücher VIII, 1928, str. 171 od J. H. Mordtmanna i u zagrebačkom Morgenblatt-u LXIII, 1928, od 29 februara od G. Lucerne).

Babinger, Franz: Die Brücke von Mostar, Morgenblatt, (Zgb.), LIII Jahrg., № 115, od 15 maja 1938, str. 11.

Pisac ukazuje na jedan turski dokumenat iz koga proizlazi, da je poznati mostarski most podigao neimar Hajredin 974/1567.

Uporedi i članak: Mostarski stari most (list »Napredak«, g. 1932 br. 11—12) gdje su saopćeni natpisi sa spomenutog mosta i dva dokumenta o ovom mostu.

Babinger, Franz: Das Archiv des Bosniaken Osman-Pascha. Nach den Beständen der Badischen Landesbibliothek zu Karlsruhe herausgegeben und erläutert. Berlin, 1931. Gedruckt in der Reichsdruckerei, str. II + 64 i 181.

Ovi dokumenti objavljeni su prethodno pod istim naslovom u MSOS XXXIV Jahrgang, II. Abt., Berlin 1931, str. 1—64, a pripadajući faksimili u XXXV godištu iste edicije. Između brojnih turskih dokumenata koji se nalaze u Badischen Landesbibliothek u Karlsruhe-u Babinger je pronašao i ovdje objavio 84 dokumenta koji se odnose na Osman-pašu Bošnjaka, koji je igrao znatnu ulogu u turskom ratu potkraj XVII stoljeća.

Među ovim aktima nalaze se razna pisma, naredbe i dr., koji su upućeni Osman-paši i koji osvjetljavaju njegovu ličnost. Oni čine međusobnu cjelinu i prikazuju nam život jedne ličnosti u svim pojedinostima kao i karakteristike vojničkog života hiljada Turaka. Pisac je u vidu monografije u uvodu rezimirao događaje, na koje se dokumenti odnose, zatim dao faksimile svih dokumenata, a uz njih kratka regesta na njemačkom. Priloženi faksimili predstavljaju najveću vrijednost ovoga rada.³³⁾

Bajraktarević, Fehim: Jedna bujruhdija o Prvom srpskom ustanku. GSND. Knj. XI, 1932, str. 145—157.

Tu je objavljen faksimil, tekst i prevod bujruhdije bosanskog valije Mustafa-paše, kojom se Bošnjaci pozivaju da guše srpski ustanak, i data prvi put diplomatska obrada bujruhdije.

³³⁾ Prikaz vidi u Oriente Moderne XI, 1931, str. 503—504 (E. Rossi); Morgenblatt Nr 86, Zagreb 27. III. 1932 (Josip Nagy); Deutsche Literaturzeitung LV, 1934 (F. Taeschner); Leventári Közlemenyek X, 1932, str. 148—154 (L. Fekete); Uporedi i Belleten, Istanbul, V, 1941, br. 20, str. 610 (L. Fekete).

Bajraktarević, Fehim: Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Pleva-lja. Spomenik Srpske Akademije LXXIX. Drugi razred 62, str. 27—85 sa šest faksi-mila, Sarajevo 1935 i posebno.

U manastiru Sv. Trojice kod Pleva-lja ima preko 800 raznih turskih dokume-nata, koji se tiču ovog i susjednih manastira. Ovdje je pisac dao 200 ovih doku-mentata tako, da je od 6 važnijih saopćio faksimile, izvorni tekst i potpune prevo-de, a od ostalih skraćene prevode, kraće ili duže izvode odnosno regista. Predgo-vor ovog rada je poučan za one koji se žele baviti ovim poslom. Iz njega, kao i cijelog ovog rada vidi se donekle i shvatanje ovog uvaženog našeg orijentaliste o načinu izdavanja turskih spomenika kod nas. Djelo ima odličan registar imena i pojmova. Ovi se dokumenti prvenstveno tiču manastira u kojima se čuvaju, ali pru-žaju dosta novih pojedinosti i o drugim pitanjima. Posao je izvršen vrlo savjesno, samo je poželiti, što autor nije mogao donijeti faksimil najstarijeg sačuvanog do-kumenta.³⁴⁾

Barkan, Ömer Lûtfi: XV ve XVI-ıncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. Birinci cilt: Kanunlar. Istanbul 1945. Izdanje Filozofskog fakulteta Istanbulske univerziteta (Istanbul üniversitesi Edebiyat fakül-tesi yayınlarından) № 256. Str. LXXII + 559 + 61.

U novije doba osjeća se u Turskoj življi rad na izdavanju istoriskih izvora. Jedan znatan korak u tim nastojanjima pretstavlja svakako i ovaj zbornik starih turskih agrarnih zakona. Ömer Lûtfi Barkan profesor ekonomskog i filozofskog fakulteta postavio je sebi u zadatak da prikaže pravne i finansiske osnove agrar-ne ekonomije Osmanske imperije u XV i XVI vijeku. Kao predradnje za to djelo on je pristupio izdavanju izvora o ovom pitanju. Prvi znatniji rezultat tih nastoja-nja jeste ovaj zbornik kanunnama. Za daljnje sveske on je navijestio ostale izvore o ovom pitanju.

Ovaj prvi svezak Barkanova djela sadržaje 107 raznih turskih agrarnih zakona iz XV, XVI i XVII vijeka za sve dijelove Osmanske imperije onoga doba. Svi ovi tekstovi uzeti su uglavnom iz katastarskih deftera koji se čuvaju u arhivu Pretsjed-ništa vlade u Istanbulu ili u Glavnoj direkciji katastra u Ankari.

Nas ovaj zbornik ovdje interesuje u prvom redu stoga, što se u njemu nalazi znatan broj kanunnama koje su se odnosile na razne turske sandžake na našoj na-rodnoj teritoriji. Takve kanunname u ovome zborniku su:

- 1) Kanunnama skadarskog sandžaka iz g. 978/1570.
- 2) Ohridska kanunnama iz g. 1022/1613.
- 3) Kanun za Skoplje i Solun iz vremena sultana Selima II.
- 4) Srijemska kanunnama iz vremena sultana Murata III.
- 5) Zakon o vlasima smederevskog sandžaka iz g. 934/1527.
- 6) Tri kanunname bosanskog sandžaka iz g. 922/1516, 1530 i 1540.
- 7) Kanunnama požeškog sandžaka iz g. 952/1545. Od ovih kanunnama kod nas su već izdate i poznate samo bosanska iz g. 1530 i požeška, a izdao ih je Branislav Đurđev.

Za našu su nauku od interesa u ovom zborniku i neke druge kanunname koje se odnose na razne pokrajine Balkana koje su nekada bile naseljene našim življem ili sadržavaju propise općenitijeg karaktera. Takova je, na pr., sofijjska kanunnama

³⁴⁾ Osvrt vidi u članku: L. Fekete: Türk vesikalarının neşri ve bu işin arzet-tiği meseleler. Belleten, Istanbul V, 1941, br. 20, str. 611. Mađarski tekst ovog članka izi-šao je u Kőrösi Csosma Archivum. Budapest 1939.

iz g. 1525, kanunnama za sandžak Čirmen iz doba sultana Sulejmana Zakonodavca, kanunnama nikopoljskog vilajeta iz istog vremena. U njoj se nalazi jedan zakon o vojnicima. Zatim dvije kanunname za sandžak Silistru. Jedna je iz vremena sultana Sulejmana, a druga iz g. 1569. Imaju tu dalje dvije kanunname o jurucima iz XVI vijeka, jedna o Ciganima rumelijskog vilajeta iz g. 1530. U njoj se govori i o Ciganima u smederevskom sandžaku, u nahiji Braničevo i u Nišu. Osam kanunnama u ovome zborniku odnose se na razne oblasti Mađarske. Pisac ovih redaka priprema prevod svih onih kanunnama iz ovoga zbornika koje su interesantne za našu nauku, a nisu kod nas izdate.

Upotrebu Barkanova djela olakšava opsežan i pomno izrađen indeks.

Basčev, G.: Neizdati turski dokumenti o srpskom ustanku 1805 i 1813 godine. Srpski književni glasnik knj. XIV, 1905 str. 27—34, 122—130, 212—220, 287—293.

U narodnoj biblioteci u Sofiji nalaze se oko 318 sudskih sidžila koji sadržaju vrlo važan izvorni turski arhivski materijal ne samo za Bugarsku nego i za susjedne jugoslavenske zemlje. Najstariji potječe iz g. 1604 a najmlađi iz g. 1850. Tu ima i nekoliko deftera iz vremena Srpskog ustanka. Iz njih je pisac ovdje saopćio u prevodu i komentarima nekoliko akata koji se odnose na spomenuti ustanak.

Bašagić, Safvet-beg. Najstariji ferman begova Čengića. GZM IX, 1897, str. 437—446 i posebno.

Nije to nikakav ferman nego darovnica (sojurgal) Kasima sina Džihangirova, gospodara turkmenskog plemena Ak-Kojunlu, koju je on 29 marta 1498 g. izdao Kemaludin Isfendijar-begu, knezu od Egila. Ova je povelja pisana perzijskim jezikom, ali smo je ipak kao jedinu uvrstili u ovaj prikaz. U ovom je članku dat opis, dobar faksimil i slobodniji prevod ove darovnice.

Povelja je nađena u porodici Čengića, pa je Bašagić na osnovu te činjenice i obiteljske tradicije zaključio, da je Isfendijar-beg starenik naših Čengića. U tom bi bio značaj ovoga akta za našu istoriju. Inače to je vrlo važan prinos dosta maglovitoj istoriji dinastije Akkojunlu, ali je za čudo u radovima o tom pitanju do nedavno bio potpuno previđen. Ona unosi dosta svjetla u teške ekonomske i socijalne prilike raje u spomenutoj kneževini. Original ovog važnog dokumenta je nažalost propao.³⁵⁾

Bejtić, Alija: Elči Hadži Ibrahim-pašin vakuf u Travniku, prilog kulturnoj povjesti Travnika, Sarajevo 1942, str. 39 (Otisak iz »El-Hidaje« g. V, 7—12).

U ovoj monografiji nalazi se dobar prevod vakuf-nāme bosanskog vezira Elči Ibrahim-paše (1703—1705) za njegove zadužbine u Travniku, i nekoliko natpisa sa spomenika.

Bejtić, Alija: Sokolovićeve most na Drini. Kal. Nar. Uzdance za g. 1945.

Natpis na Sokolovićevu mostu izdat je do sada tri puta. Prvi put ga je izdao Muhamed-Enveri Kadić u kalendaru Gajret za 1907 g., ali ne sasvim dobro i tačno. U prvom svjetskom ratu ovaj je most bio djelimično porušen pa je tom prilikom

³⁵⁾ Bašagićev članak objavljen je kasnije i u Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina. Bd. VI, 1899 (Wien), str. 478 ff., pod naslovom: Der älteste Ferman der Čengiç-begs (zasebno). On je svratio pozornost poznatog iraniste profesora londonskog sveučilišta Vladimira Minorskog, koji ga je iznova izdao i naučno obradio. Vidi: A Soyūrghāl of Qāsım b. Jāhāngir Aq-qoyunlu (903/1448) u Bulletin of the School of Oriental Studies (University of London) sv. IX, dio 4, str. 927—960. London 1939.

oštećen i ovaj natpis. Kasnije je izvršena restauracija mosta i ovoga natpisa pa ga je tom prilikom ponovno izdao D. Korkut (GZM XI, 1929, 115—120) i pravilno pročitao ime pjesnika koji je ovaj natpis sastavio, ali on je tek u Bejtićevu radu definitivno proučen.

Bejtić, Alija: Priboj na Limu pod osmanliskom vlašću 1418—1912. Sarajevo 1945.

Prikazujući prošlost Priboja pisac je saopćio među ostalim tekst i prevod vakufname Hasana sina Mustafina, zapovjednika turske posade u Priboju od 7 jula 1758. Ona daje dosta grade za povijest ovoga mjesta iz navedenog doba. Tekst je saopćen po skorašnjem ne baš dobrom prepisu.

Brockelmann, Karl: Eine türkische Urkunde aus Ungarn. Der Islam XVII, 1917, 345—48.

To je u stvari reviziran prevod i komentar jednog izvoda iz kadiskog sidžila kadiluka Dobra Kuća u Slavoniji g. 1556/963. Taj akt objavio je ranije, sa svojim prevodom G. Jacob u svom djelu »Hilfsbuch für Vorlesungen über das Osmanisch-Türkische, (2. Aufl., II., str. 10—12). Značaj dokumenta je u tom, što se iz nje ga vidi cijena pšenice, ječma i vina u nekim selima toga kadiluka.

Delić, Mehmed R.: Turske starine u Beogradu. Beogradske opštinske novine. God. LV, 1937, br. 1—3, str. 69—70, br. 4—6, str. 253.

Prikazujući ostatke turskih spomenika u Beogradu pisac je objavio u prevodu natpis na turbetu velikog vezira Damad Ali paše, natpis na turbetu šejha Mustafe i natpis sa nadgrobnog spomenika Alipaše Marašlije. Od nekih spomenika objavljeni su ovdje i fotografski snimci.

Delić, Mehmed Remzi: Bitka kod Grocke posle koje su Turci po treći put zauzeli Beograd (prema turskim dokumentima). Beogradske opštinske novine. God. LVII, 1939, br. 11 str. 712—722.

Ovdje je saopćen faksimil i prevod pisma velikog vezira i seraskera H. Mehmed paše Nasrullahovića Jagodinca s bojnog polja kod Grocke iz g. 1739 i dva turska pisma u izvodu o osvojenju Beograda. Dalje, faksimil i prevod natpisa sa ploče na beogradskoj »Stambul-kapiji« i natpis sa nadgrobnog kamena Elči Hadži Ibrahim paše (iz g. 1708).

Durđev, Branislav: Dva deftera crnogorskog sandžaka iz vremena Skenderbega Crnojevića. Zapisi knj. XXIV, 1940, 26—29 (Cetinje).

Radeći u Arhivu Predsjedništva vlade u Carigradu 1938 g., Durđev je prepisao među ostalim i dva crnogorska deftera i u ovom radu saopćio kraće izvode iz njih.

Durđev, Branislav: Sremska kanun-nama iz 1588/9 godine. GZM, nova serija IV—V, 1950, 269—284 (sa faksimilom).

Po do sada jedinom poznatom prepisu u kodeksu br. 2 Turskog arhiva Zemaljskog muzeja u Sarajevu, pisac je ovdje saopćio turski tekst i prevod najstarije poznate kanun-name za sandžak Srijem. Kako je prepis dosta loš, pisac je svome izdanju priložio i faksimil izdatog teksta. Podaci koje daje ova kanun-nama unose novu svjetlost u pitanje knezova, primicura i martoloza.

Durđev, Branislav: Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom. GZM 1940, str. 49—67.

Na osnovu više prepisa ovdje je objavljen kritički tekst i prevod vlaškoga zakona iz doba Sulejmana II, dva berata s faksimilima, izvornim tekstom i prevodima te jedan ferman u prepisu. Dokumenti potječu iz godine 1632—1651, a svi se tiču ustanove kneza i primićura.

Đurđev, Branislav: Požeška kanun-nama iz 1545 godine. GZM, nova serija 1946, str. 129—138.

Za vrijeme svojih studija u Istanbulu pisac je iz originala prepisao i ovdje publicirao izvorni tekst i prevod najstarijeg poznatog turskog zakonika (kanun-nama) za požeški sandžak.

Đurđev, Branislav: O knezovima pod turskom upravom. Istoriski časopis. Organ Istoriskog instituta SAN I, 1948, 132—166.

Ova studija Branislava Đurđeva nas ovdje zanima stoga što su u njoj objavljena dva turska dokumenta o ustanovi knezova i to jedan nedatiran berat knezu Vuku sinu Blaškovu iz prve polovine XVII v. i mektub bosanskog divana o sporu kneza Donje Jasenice i zaima Mahmuda oko baštine »Tonko« iz g. 1644. Dokumenti su objavljeni u faksimilima, transkripciji i prevodu.

Đurđev, Branislav: Kanun-nama bosanskog sandžaka iz godine 1530. GZM. Nova serija, sv. III, 1948, str. 189—200.

Tu je objavljen izvorni tekst i prevod originalne bosanske kanun-name iz katastarskog deftera (Tapudefter) Arhiva Pretsjedništva vlade u Istanbulu br. 157. To je za sada najstariji kod nas objavljeni turski zakonski spomenik o Bosni.

Efendić, Fehim: Plaćanje dubrovačkog danku Turcima. Kalendar Gajret za god. 1939, str. 218—220.

Uz ovaj rad pisac je objavio negativ faksimila jednog fermama sultana Murata IV iz 1638 godine, kojim se nalaže turskim vlastima da osiguraju put dubrovačkim poklissarima kad nose harač u Carigrad.

Elezović, Gliša: Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva sa 17 faksimila i više crteža vodenih žigova. Beograd 1932 (Otisak iz Jugoslavenskog filologa, knj. XI, 1931), str. 84.

Među ovim spomenicima ima i 14 fermama i bujruldiya na turskom jeziku, koje je pisac objavio u faksimilima i prevodu. Dokumenti potječu iz vremena od 1563—1752 i saopćeni su dobro. Na kraju ima rječnik stranih i manje poznatih riječi i indeks ličnih i mjesnih imena.

Elezović, Gliša: Turski spomenici u Skoplju. (Otisak iz GSND, knj. I, 1929, sv. 1—2 Skoplje 1930, str. 122.

U ovom pionirskom radu na ispitivanju turskih starina Skoplja i njihovim osnivačima pisac je objavio pet vakufnama u izvorniku, prevodu, a dijelom i faksimilima i sedam starih natpisa na isti način. Ovi dokumenti potječu uglavnom iz XV i XVI stoljeća, a priloženi faksimili daju radu naročitu vrijednost.

Elezović, Gliša: Prilozi za istoriju manastira Bukova kod Negotina i njegove bliže i dalje okoline. Bratstvo XXXII, 1941, str. 130—175.

Ovi se prilozi sastoje od prevoda, opširnih i korisnih komentara na šest, sedam turskih dokumenata koji se odnose na spomenuti manastir i onu negotinsku krajinu iz vremena od 1816—1826 godine. Svi su ovi dokumenti reproducirani u vrlo jasnim faksimilima.

Elezović, Gliša: Turski spomenici za historiju Beograda i Srbije. Beograd-ske opštinske novine XLV, 1927, br. 4—6, str. 261—264.

Elezović, Gliša: Turski spomenici u Skoplju. GSND, sv. 3—4, Odjeljak za društvene nauke, 1930, str. 177—192.

Ovdje je objavljeno 14 raznih natpisa sa turskih spomenika u Skoplju iz vremena od 1446 do 1813 g.

Elezović, Gliša: Turski spomenici u Skoplju. GSND, knj. V, odj. 2, str. 243—261.

Nastavljajući svoj rad na ispitivanju turskih spomenika u Skoplju, pisac je u ovom članku dao jedan ferman iz 1724 g., više bilježaka iz skopskih sidžila, jedan izvještaj o pregledu mosta na Vardaru iz 1735 g. i nekoliko natpisa sa nadgrobnih spomenika. Sve je to saopćeno u izvornom tekstu i prevodu.

Elezović, Gliša: Skopski Isakovići i Paša Jigit-beg. GSND, knj. IX, str. 159—168.

Raspravljajući pitanje porijekla skopskih Ishakovića pisac je ovdje saopćio još sedam natpisa sa raznih starih turskih spomenika u Skoplju u izvornom tekstu i prevodu. Ovi natpisi potječu iz međuvremena od 1503 do 1682.

Elezović, Gliša: Turski spomenici. Sabrao, sredio, preveo, protumačio i objavio Gliša Elezović. Knj. I, sv. I, 1348—1520. Beograd 1940, str. XXIV + 1204. Izdaje Srpske Akademije. Zbornik za istočnjačku istoriku i književnu građu. Serija I, knj. I.

Primajući iz Beča turske spomenike Dubrovačkog arhiva Srpska Akademija preuzela je na sebe moralnu obavezu da ih izda. I ona je zaista počela da izdaje kako ostale, tako i turske dokumente ovoga arhiva. Godine 1930 Pretsjedništvo Akademije je iscrpno pretreslo pitanje pribiranja i objavljivanja istočnjačke književne i istorijske građe i u tu svrhu ustanovilo poseban odbor. Na poziv Akademije ovom je poslu pristupio potkraj 1931 g. Gliša Elezović sa Šejh Saduddinom, starješinom Rifajiske tekije u Skoplju, ali se šejh brzo razbolio i napustio Beograd, a Elezović nastavio sam. I tako se nakon više godina njegovog upornog rada pojavio ovaj zamašni zbornik turskih spomenika, koji zaista predstavlja najznačajniju zbirku turskih spomenika, ne samo kod nas, nego i u svijetu. U ovom Zborniku ima ukupno 225 turskih spomenika koji su saopćeni u prevodu, a dobrim dijelom i transkribirani u posebnu tursku latinicu. Od toga je oko 140 dokumenata ovdje prvi puta objavljeno, a ostali su uzeti iz drugih zbornika i radova. Pored dokumenata iz označenog perioda u ovoj zbirci ima i dvadesetak spomenika iz mnogo kasnijeg vremena. Odlike ovoga zbornika su one mnoge paralele između turskih pisama na turskom i srpsko-hrvatskom jeziku. Zatim, mnoge, često vrlo korisne bilješke, komentari itd. Naravno, ovaj opsežni posao nije mogao ni ostati bez svojih nedostataka i omaški, ali i pored svega toga, ovo djelo predstavlja poštovanja dostojan napor i ono je prijeko potrebno svakom radniku na proučavanju naše povijesti obuhvaćenog razdoblja.

Fabianić, Denato: Firmani editi e inediti dei sultani di Constantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosnia e di Erzegovina. Firenze 1884, str. V + 156.

U tri franjevačka samostana centralne Bosne (Fojnica, Kreševo i Kr. Sutjeska) sačuvala su se najbogatije cjelovite zbirke turskih dokumenata u Bosni. Od tih dokumenata izdati su u ovom zborniku latinski prevodi od 54 fermana i 4 bujruđije

koje su izdate bosanskim franjevcima. Ovi su prevodi uzeti iz Atanackovićeve rukopisnog zbornika koji se čuva u Tolisi i u Fojnici, kako su to ustanovili Matasović i Jelenić. Inače je već Matasović upozorio, da je ovo izdanje vrlo slabo i da vrvi kronološkim i drugim pogreškama.³⁶⁾

Fekete, Dr. Ludwig: Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn. 1. Lieferung. Budimpešta 1926. LXVIII + 35, oktav sa 18 tabli.

Dok je Kraelitz u svojoj zbirci dao diplomatsku obradu samo jedne vrste turskih pisama, carskih fermana, dotle je Fekete u ovom remek djelu izložio tursku paleografiju i diplomatski obradio više vrsta turskih dokumenata. Zatim je objavio niz samih turskih dokumenata u izvornom tekstu i njemačkom prevodu, probranih tako, da posluže više kao uzorci raznih vrsta turskih spomenika posmatranih s diplomatskog gledišta, nego kao zbirka istoriskih izvora. Dokumenti su saopćeni zamjernom naučnom solidnošću. Djelu su priloženi jasni snimci svih objavljenih dokumenata.

Za našu istoriju u ovom je djelu najznačajnije ono pismo bosanskog sandžaka Osmanšaha Maksimilijanu II iz godine 1572. Pismo je izdato u Banjoj Luci i dokazuje da je stolica bosanskog namjesnika mnogo prije g. 1580 prenešena iz Sarajeva u Banju Luku.³⁷⁾

Fekete, Ludwig: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy 1606—1645. Budimpešta 1932, str. LXXI + 501 s 10 tabli i 1 kartom.

U arhivu glasovitog mađarskog državnika Palatina Nikole Esterhazy-a čuva se uz druge i 150 turskih pisama iz označenog perioda koja su ovdje objavljena tako, da je 77 pisama saopćeno u originalu i njemačkom prevodu, a od ostalih su dati samo izvodi katkad i suviše kratki.

Neki od ovih dokumenata su od osobite važnosti za historiju Mađarske, ali će u ovom odličnom zborniku naći dosta građe i jugoslovenski istorik. Iz ovih se dokumenata među ostalim jasno ogleda odnos bosanskog vezira i budimskih paša onoga vremena.³⁸⁾ Ova su pisma pisali onovremeni beglerbezi i drugi turski državniči u Mađarskoj, od kojih su mnogi bili sinovi Bosne (Musa-paša, Murteda-paša i dr.). Uz djelo je priloženo deset jasnih faksimila najvažnijih dokumenata i karta Mađarske iz onog doba. Na kraju su dati odlični indeksi na turskom i njemačkom jeziku, a na početku su iznešene i jezične osobine dokumenata što ima poseban značaj za turkologiju. Rad L. Fekete je u svakom pogledu uzoran.³⁹⁾

Filipović, Nedim: Tri bujruldije Numan-paše Čuprilića. Kal. Gajreta za god. 1941, str. 203—226.

Ovdje su objavljeni dobri snimci, prepisi i prevodi triju bujruldija spomenutog bosanskog vezira, a odnose se na njegovu ekspediciju protiv Crne Gore 1714 godine. U članku je dat iscrpan prikaz događaja na koje se bujruldije odnose.

³⁶⁾ Dr. Josip Matasović: Fojnička regesta. Spomenik Srpske Akademije 1926, (uvod).

³⁷⁾ Vidi prikaz u *Le Monde Orientale* 1928 (Zettersteen).

³⁸⁾ O tom je pitanju na osnovu ovih dokumenata napisao F. Spaho zanimljiv članak: Odnos bosanskih vezira i budimskih paša. Kal. »Narodna uzdanica« g. 1935.

³⁹⁾ Up. F. Bajraktarević: Esterhazijevi turski spisi o Jugoslaviji maročito o Bačkoj (poč. 17 veka). Separat iz Glasnika Istorijskog društva u Novom Sadu, knj. V. sv. 3, str. 342—357. Prikazujući ove spise Bajraktarević je ovdje preveo Feketova regesta dvaju pisama i jedno u cjelini na osnovu priloženog snimka, jer je to za nas interesantno pismo Fekete na nekoliko mjesta pogrešno shvatio, pa je revizija bila potrebna. Prikaz owoga Zbornika vidi u *Novom Beharu* V, 1931-33, br. 23—24, str. 336 od [H(amdija) K(reševljaković)] i u *Glasniku Ist. društva u Novom Sadu*, knj. IV, sv. 11 (Fehim Bajraktarević).

Filipović, Nedim: Jedna kanun-nama zborničkog sandžaka. GZM. Nova serija, sv. III, 1948, str. 223—234.

Do sada je pronađena samo jedna kanun-nama zborničkog sandžaka. Ovdje je objavljen turski tekst i prevod te kanun-name. Ona potječe iz druge polovine XVI vijeka.

Filipović, Nedim: Carska zapovijed Bešaretu. GZM, nova serija IV—V 1950, 285—294.

Godine 1563 vršio se u Bosni novi katastarski popis zemlje pa je tom prilikom sultan Sulejman uputio povjereniku toga popisa zaimu Bešaretu jednu vrlo interesantnu i važnu instrukciju koju je Filipović ovdje izdao u izvornom tekstu i prevodu i ukazao na njen značaj za nauku.

Grzegorzewsky, Jan: Z sidzylłow rumelijskich epoki wyprawu wiedenkiej acta tureckie (tekst turecki i polski) we Lwowie, 1912, str. 264 + 144.

U ovome je radu pisac probrao, na poljski preveo, a dobrim dijelom i u originalu objavio 129 turskih dokumenata iz sudskih protokola nekadašnjeg kadiluka u Sofiji. Dokumenti potječu s kraja XVII vijeka (1680—1685), a odnose se na razna pitanja iz djelokruga spomenutog kadiluka. U njima ima nekih zanimljivih pojedinsti i za našu istoriju iz onih ratnih vremena.

Hadžibegić, Hamid: Bosanska kanun-nama iz 1565 godine. GZM. Nova serija, sv. III, 1948, str. 201—222.

Na osnovu jednog rukopisa turskog arhiva spomenutog muzeja (Inventar kanun-nama br. 1, stari br. 1054), pisac je objavio tekst i prevod kanun-name za bosanski sandžak iz g. 1565. Tu su naročito značajne odredbe o ukinuću čiflucima i zakon o tapiji.

Hadžibegić, Hamid: Kanun-nama sultana Sulejmana Zakonodavca iz prvih godina njegove vlade. GZM, nova serija IV—V, 1950, 295—382.

Još 1912 godine objavio je, kako ćemo kasnije vidjeti, turski tekst ove kanun-name Mehmed Arif bey i to na osnovu jednog bečkog i pet carigradskih rukopisa, ali mu se pored svega toga potkralo više pogrešaka, među kojima ima i takovih iz kojih se vidi da sam izdavač nije pravilno shvatio ni razumio neka mjesta. Sada je Hadžibegić na osnovu ovoga izdanja i pet sarajevskih rukopisa preveo ovaj zakon na naš jezik naznačivši pri tom sve znatnije razlike pojedinih rukopisa. Pri tomu je Hadžibegić obuhvatio i sve propise opće kanun-name Mehmeda II koju je izdao Dr. Kraeclitz g. 1921 u BOG (I, 1921, str. 1—48).

Hadžibegić, Hamid: Opsada Nikšića 1877 g. prema izvještaju nikšićkog nabiha. Istoriski zapisi, Knj. IV, sv. 1—3, str. 49—65.

U ovome članku objavljen je u prevodu izvještaj nikšićkog kadije Husejin Ruhi Dozića o crnogorskoj opsadi Nikšića 1877 g.

Handžić, Mehmed: Nekoliko fetvi naših muftija iz turskog doba. Kal. Gajret za god. 1939, str. 206—217.

Fetve (pravna mišljenja) kao izvori, naročito za pravnu istoriju imaju veliku vrijednost. Ovdje su istaknute neke diplomatske osobine fetvi, a zatim saopšteno šest originalnih fetvi domaćih muftija s faksimilima i prevodima.

Hörmann, Konstantin, Diploma sultana Gazi Ahmed-kana iz godine 1127 po hidžri (1714 poslije Hr.). GZM, IV, 1892, str. 387 ff.

To je ustvari berat spomenutog sultana Dubrovčanima da mogu imenovati svoga konzula u siriskom Tripolisu i na Cipru. Taj je berat ovdje objavljen u slabom prevodu s faksimilom.

Jacob, Georg: Türkische Urkunden (Mit 4 Abbildungen). Der Islam XVII, 1917, 269—287.

Kad je Mađarska akademija počela izdavati mađarska pisma budimskih namjesnika, onda je prof. Jacob, smatrajući turska pisma tih namjesnika mnogo važnijim, forsirao njihova izdavanja i u gornjem prilogu saopćio, kao probu, četiri takova pisma: Originalno pismo posljednjeg budimskog paše Abdurrahmana Markgrofu Hermannu od 8 septembra 1685 g., zatim pismo budimskog paše Mustafe Sokolovića kadiji Kovina (Schafinsel, danas Csepel sziget) iz 1571 g., da mu pošalje 200 čerahora za gradnju velikog mosta između Pešte i Budima. Dalje, jedno pismo istog paše, kojim se naređuje isključenje nekog pravnog spora i najposlije proklamaciju Kara Mustafa-paše iz g. 1683 na stanovnike Beča.

Kadić, Alija: Ferman sultana Selima III o plovidbi broda L'Onorate Boccese. GZM, IV. 1892, str. 783.

Ovdje je dat snimak i prevod spomenutog fermana.

Kemura, Sejfidin: Turski dokumenti za povijest bosanskih katolika. GZM, XXI, 1909, str. 559—575.

Kemura spada među prve naše radnike na izdavanju turskih spomenika. Ali pristupajući ovome poslu bez ikakve metodološke i naučne spreme, njegovi radovi obiluju mnogim krupnim manama i nedostacima. On je često pogrešno čitao dokumenta, mijenjao njihov pravopis, prevodio i suviše slobodno, često sasvim pogrešno. Datume je vrlo često pogrešno proračunavao, stoga njegove radove treba često provjeriti. Ali ipak, Kemura je u svoje doba objavio onako kako je umio i mogao velik broj turskih dokumenata koji predstavljaju znatnu istorijsku građu, pa njegov rad stoga, pored svih svojih nedostataka, koji lako padaju u oči ne samo orijentalisti, nego i svakom radniku, ipak zaslužuje priznanje i biće upotrebljivan sve dotle, dok se ne izvrši njegova revizija.

Ovaj njegov prilog sastoji se od devet prepisa raznih turskih dokumenata i njihovih prevoda o označenom pitanju, a potječu iz međuvremena od 1703—1830.

Kemura, Sejfidin: Javne muslimanske građevine u Sarajevu. GZM, XX—XXIII, 1908—1911.

U četiri navedena godišta spomenutog Glasnika pisac je pod gornjim naslovom objavio opsežnu građu o 41 sarajevskoj džamiji i drugim javnim ustanovama. Čitav ovaj rad više liči na zbirku dokumenata o postavljenom predmetu, nego na neku obradu. Dokumenti su uzeti skoro isključivo iz sidžila sarajevskog kadiluka, a saopćeni su u turskom tekstu i skraćenim prevodima.

Kemura, Sejfidin: Stara hrišćanska crkva u Sarajevu. GZM, XXIII, 1911, str. 297—302.

Ni to nije nikakva rasprava, nego tekst i prevod jednog fermana iz 1792 g. i još nekoliko službenih turskih podataka o pravoslavnoj crkvi u Sarajevu, datih samo u prevodu.

Kemura, Sejfidin: Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja po turskim dokumentima. Sarajevo 1916, str. 80.

Ne radi se ovdje o nekim bilješkama, kako to naslov ovog rada upućuje, nego o 52 turska dokumenta o položaju katoličke crkve i puka u Bosni pod turskom vlašću, koji su ovdje sabrani i saopćeni u izvornom tekstu s nekoliko faksimila i skraćenim prevodima. Jedan od ovih dokumenata potječe iz XV (Ahdnāma), dva iz XVI vijeka (1568 i 1592), a ostali iz međuvremena od 1708 do 1852 g.

Kemura, Sejfudin: Prvi srpski ustanak pod Karađorđem od god. 1219/1804—1279/1862, po turskim izvorima, Sarajevo 1916, str. 396.

Ni ovo djelo nije nikakav zaokružen prikaz, kako bi se po naslovu očekivalo, nego dosta velika, ali ne i potpuna zbirka turskih dokumenata o prvom srpskom ustanku. Ovdje je u izvorniku i prevodu objavljeno 160 zvaničnih turskih pisama, najviše iz sarajevskih sudskih protokola.

Kemura, Sejfudin: Sarajevske muftije od 926/1519—1334/1916 godine, Sarajevo 1916, str. 31.

Pored kratkih biografskih podataka i to ne baš uvijek pouzdanih, ovdje se nalazi i nekoliko izvornih turskih dokumenata o ovoj instituciji.

Kemura, Sejfudin i Čorović Vladimir: Prilozi za istoriju pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini u XVIII i XIX stoljeću. GZM XXIV, 1912, str. 413—442.

Ovi prilozi sadržavaju među ostalim i 15 što u originalu i prevodu, što opet u kratkom izvodu saopćenih turskih dokumenata. Dokumenti potječu od 1763—1805 i daju su nešto savjesnije nego u ostalim Kemurinim radovima.

Köprülü, Mehmed Fuad: Osmanlı kanun-nameleri. MTM. Istanbul 1331, sv. 1, br. 1—2 i 3.

Kao urednik gornje revije Köprülü je pod gornjim naslovom objavio dvije kanun-name. U prva dva broja izdao je po dosta lošim prepisima tzv. kanun-name-i sahiha. Ona kao uvod ima Ebu Suudovu budimsku kanun-namu, a zatim dio kanun-name koji se manje više slaže sa tzv. kanun-name-i cedit. Ovdje ima mnogo prepisa koji su interesantni i za našu nauku. Tu je i jedna kanun-nama o vojnicima.

U trećem broju spomenute revije Köprülü je publicirao kanun-namu koju je sastavio Abdurahman-paša et-Tevkîi 1676. Ova kanun-nama govori o vrhovnim državnim organima imperije, pa utoliko može i nas zanimati.

Korkut, M. Derviš: Nešto o turskim dokumentima arhiva Dubrovačkog. Otisak iz GZM XL, 1928, str. 145—160 i posebno. Sarajevo 1928, str. 15.

Uz nekoliko podataka o turskim dokumentima u ovom arhivu, ovdje je saopćeno u izvodima 18 od tih dokumenata iz vremena od 1603 do 1805. Dokumenti tretiraju bosansko-dubrovačke odnose i pružaju nešto zanimljivih pojedinosti.

Korkut, M. Derviš: Jedan zvanični umir krvi među Arnautima. Kal. »Gajret« za god. 1939, str. 148—158.

Tu je publiciran faksimil, transkribiran tekst i prevod jednog akta o umiru krvi između stanovnika sela Dečana i Crnobrega u dakovačkom srezu od 31 augusta 1887 godine.

Kraeilitz Greifenhorst Friedrich, Kānūn-nāme Sultan Mehmed des Eroberers. MOG Bd. I, Heft. 1. Wien 1921, str. 48.

Kraeilitz Friedrich, Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15 Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Osmanischen Diplomatik, Wien 1922, str. XIV + 111. — Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften phil.-hist. Klasse, 197 Bd., 3. Abt. Wien 1922.

Ova publikacija ima dvostruku vrijednost i služi dvostrukom cilju jer nam pruža zbirku dotle neupotrijebljenih turskih spomenika, a ujedno predstavlja kamen temeljac za izgradnju osmansko-turske diplomatike.

U ovoj prvoj dobro uređenoj zbirci osmansko-turskih spomenika objavljena su 24 originalna turska pisma iz druge polovine XV stoljeća. Prvo se čuva u Državnom arhivu u Moskvi, zadnje (br. 24) uzeto je iz jednog sveska turskih spomenika National biblioteke u Beču, a sva ostala potječu iz Državnog arhiva u Dubrovniku, odakle su s mnogim drugim dokumentima i knjigama g. 1833 odnešena u Beč.

Dr. Kraelitz je iz tih dokumenata izdvojio 23 komada, prepisao ih, dao njihove faksimile, preveo na njemački i s jednim dobrim uvodom o njihovim diplomatskim osobinama publicirao.

Kada su ostali dokumenti dubrovačkog arhiva vraćeni u Beograd, ovi su ostali i nisu nikada vraćeni, pa je sreća da su nam se u ovoj zbirci sačuvali njihovi dobri faksimili.

Ovi dokumenti imaju znatan značaj za ono doba naše povijesti na koje se odnose. Premda ih je G. Elezović preveo u svom Zborniku, a pokoji popratio korisnim napomenama, ipak ova zbirka nije time postala kod nas suvišna.

Kreševljaković, Hamdija: Džamija i vakufnama Muslihudina Čekrekčije. Prilog povijesti Sarajeva XVI stoljeća. Sarajevo 1938, str. 24. (Prešt. iz GIVZ 1938).

Ovoj je studiji priložen faksimil arapskog teksta i prevod vakufname spomenutog dobrotvora od augusta 1526 g.

Kreševljaković, Hamdija: Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu. Izdanje Gradske štedionice općine grada Sarajeva, 1939, str. 236.

U ovom djelu saopćeno je između ostalim i sedamnaest natpisa sa starih sarajevskih česama u originalu i prevodu, nekoliko natpisa s mostova i nišana kao i najstariji dokument u kome se kod nas spominje vodovod.

Kreševljaković, Hamdija: Turali-begov vakuf u Tuzli. Prilog povijesti XVI stoljeća (Otisak iz GIVZ). Sarajevo 1941, str. 23.

Ovoj monografiji priložen je faksimil i vjeran prevod Turali-begove vakufname iz g. 1572 o njegovim zadužbinama i zavještanjima u Iloku, Čačku, Dabnici i Stupu (sela u novopazarskom kadiluku) i Donjoj Tuzli.

Laszowski, Emilij: Turske isprave u fruškogorskim manastirima u Srijemu. Vijesnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva I, 1899, str. 41, 52, 97 i 108.

God. 1772 nađeno je u spomenutim manastirima 150 turskih dokumenata od kojih je Franjo Kletzl, ondašnji tumač orijentalnih jezika u Petrovaradinu, napravio njemačke izvode ili skraćene prevode koji su ovdje saopćeni. Premda to nisu nikako dobra regesta, ona ipak bacaju neko svjetlo na tamošnje prilike pod vlašću Osmanlija. Tu je, razumljivo, bilo turskih dokumenata od prvih dana njihove vladavine (najstariji je iz 1541 god.), pa sve do početka XVIII stoljeća. Treba požaliti za njihovim originalima, tim prije, što su ovi izvadci sasvim šturi i nepouzđani. Tu je bilo, vidi se, više fermana, bujurudija velikih vezira, kadiskih hudžeta itd.

Mandić, Dr. Dominik: Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba. Sv. I, god. 1463—1699. Izd. Povjesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca, Mostar 1934, str. VIII + 307.

U ovom zborniku imaju samo 4 izvorna turska akta transkribirana u latinici s prevodom. Oni potječu iz 1463—1575 god., a saopćeni su i prevedeni dosta rdavo.

Matasović, Dr. Josip: Fojnička regesta. Spomenik Srpske Akademije, knj. LXVII, Sremski Karlovci, 1926.

U ovom opsežnom djelu dat je među ostalim prvi prikaz turskih spomenika kod nas, a zatim regesta fojničkog arhiva u kome pretežnu većinu zauzimaju turska pisma. Samo su ta regesta dosta mršava, a češće pogrešno datirana.

Matijević, Vladimir: Baltiçi (Balte—Dobrete) njihova prava i njihova povijest. Prikupio Vladimir Matijević. Zagreb 1929 g., str. 43.

Ova rasprava sadržaje među ostalim i osam turskih dokumenata (jedan feriman iz 1704 g.; ostalo su sudske odluke od 1705—1840). Dokumenti su saopćeni u faksimilima i njemačkom prevodu prof. Kraelitza po kome je pisac dao hrvatski prevod. Akti su uglavnom agrarno-pravnog sadržaja.

Mehmed, Arifbey: Kanun-name-i āli Osman. Tarih-i osmani encumen-i mecmu-asi. Istanbul 1912/13. Dodatak.

Pod gornjim naslovom Arifbey je publicirao dva turska zakonika od kojih je jedan iz doba Mehmeda II, a drugi iz doba Sulejmana II. Prva kanun-nama odnosi se na vrhovne organe državne uprave, a druga na agrarne, krivične i druge stvari. U drugoj se među ostalim nalazi i jedna smederevska kanun-nama (str. 23) i vlaški zakon (str. 63).

Muderizović, Riza: Jedan popis sarajevskih janičara iz početka XIX vijeka. GZM XXIX, 1917, str. 105—114.

Iz ovog se popisa vidi snaga i ustrojstvo sarajevskih janičara pod konac njihovog opstanka.

Muderizović, Riza: Turski dokumenti u dubrovačkom arhivu. GZM L, 1938, sv. II, str. 69—72.

Pisac je ovdje u prevodu objavio tri dokumenta iz spomenutog arhiva, iz neke knjige 30/32, koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu, a potječu iz 1585, 1623 i 1633 g.

Muderizović, Riza: Nekoliko muhurova bosanskih valija. GZM XXVIII, 1916, str. 166.

S namjerom da opiše pečate bosanskih namjesnika pisac je ovdje objavio više bujruđija raznih bosanskih valija iz XVII i XVIII vijeka na kojima su se sačuvali dobri pečati tih namjesnika. Ovo je kod nas prvi rad iz turske sfragistike, kojoj ni drugdje još nije posvećena potrebna pažnja.

Muftić, Dr. Asim: Moschee und Stiftung Ferhad paša's in Banja-Luka. Inaugural-Disertation genehmigt vom der philologische-historischen Abteilung der Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig. Leipzig 1941, str. 68.

U ovoj je disertaciji, prema više prepisa, publiciran tekst i njemački prevod vakuf-name bosanskog namjesnika i budimskog vezira Ferhad-paše Sokolovića, za njegovu džamiju u Banjoj Luci iz godine 1587. Tu je saopćen i natpis s ove džamije. Posao je izvršen savjesno.

Neumann, Hubert: Türkische Urkunden und Briefe. (Mit 2 Abbildungen). Der Islam XVII, 1917, 288—298.

Neumann je ovdje publikovao 4 turska pisma, od kojih je za nas od interesa faksimil, tekst i prevod jednog berata Mehmeda IV, bosanskom veziru Abdurahman-paši od 7 II 1682 g. u vidu namire kojom se potvrđuje naplata plaća carskih topčija za

zadnji kvartal 1092 i prvi kvartal 1093 g. od tahvila duga spom. paše. Zatim hudžet kadije kojim se potvrđuje da je paša isplatio spomenuti iznos. Pisac te tekstove nije dobro shvatio i preveo ih je pogrešno.

Olesnicki, Aleksej: Suzi Čelebi iz Prizrena, turski pesnik-historik XV—XVI veka. GSND knj. XIII za društvene nauke 1933, str. 69—82.

Ovom je ogledu priložen natpis s nadgrobnog kamena Suzi Čelebije i tekst njegove vakufname s prevodom.

Pavich, Pfauenthal Alfons: Prinosi povijesti Poljica. GZM.

Među ovim prinosima ima i nekoliko turskih dokumenata iz sredine XVI stolj. saopćenih u dosta slabom prevodu i faksimil jednog fermana Mehmeda III iz g. 1601.

Safetbey: Raguza (Dubrovnik) Cümhiyretluğu. Osmanli tarih encumen-i mecmuasi II, 1912, br. 17, str. 1062—1070.

Dajući kraći prikaz istorije Dubrovačke republike, pisac je ovdje saopćio, među ostalim, četiri originalna turska dokumenta o odnosima između Republike i Porte. Svi ti dokumenti potječu iz druge polovice XVI stoljeća.

Skarić, Vladislav: Popis bosanskih spahija iz 1123/1711 god. GZM XLII, 1930, sv. za istoriju i etnografiju, str. 1—99.

Uvidajući važnost turskih spomenika za istoriju naših naroda, Skarić se kao i Truhelka dao dosta kasno na izučavanje turskog jezika, savladao ga i dao zahvalne priloge s tog područja. Najznačajniji takav njegov rad je ovaj popis. Za vrijeme tursko-ruskog rata 1711 u kom su učestvovali i neki odredi bosanskih spahija izvršena je na Prutu kontrolna smotra (yoklama) i sastavljen popis ovih odreda. Pored imena spahija-učesnika u ovom ratu, tu su navedena i imena njihovih glavnih timara s oznakom sela, župe i sandžaka u kome se ti timari nalaze kao i sumaran iznos prihoda. Ovaj je popis pisan sijakatom pa se mora istaći da je Skarić tu, pored svih nepročitanih i pogrešno dešifrovanih mjesta polučio velik uspjeh.

Popis pruža uvid u timarsku podjelu jednog dijela onovremenog bosanskog vilajeta, koja se nije poklapala sa upravno-sudskom podjelom.

Skarić, Vladislav: Stari zakon o ozirištima. GZM XLVIII (1), 1936, str. 37—48.

Ovdje je pisac objavio turski tekst i prevod jednog starog turskog zakona o ozirištima. Dva zadnja retka turskog teksta Skarić nije razumio pa ih stoga nije ni preveo.

Izdavanje ovakvih tekstova na osnovu kasnijih loših prepisa ne može ni biti bez mana.

Skarić, Vladislav: Turski agrarni zakonici za sandžake Bosnu i Hercegovinu od godine 1074. GZM, XLVI, 1934 (H), str. 107 ff.

U namjeri da popravi ranije Truhelkino izdanje bosanske kanun-name pisac je ovdje saopćio dve dvije kanun-name, koje se međusobno skoro ni malo ne razlikuju, ali tomu nije mnogo doprinio.

Skarić, Vladislav: Turski dokumenti o srpsko pravoslavnom narodu i crkvi u Sarajevu. Bratstvo, list za vjersko i narodno prosvjećivanje. (Sarajevo) God. XIV, 1938, 33—41, 58—66, 94—105, 123—131.

Rekli smo da u muzeju stare pravoslavne crkve u Sarajevu ima nekoliko stotina akata o raznim poslovima te crkve prošlih vjekova. Od tih akata Skarić je neka upotrijebio u svome radu Srpsko pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17 i 18 vijeku, a ovdje on je sve te dokumente saopćio u prevodu ili u izvodima.

Skarić, Vladislav: Jedna stara vijest o Zmijanju. *Razvitak* IV, 1937, br. 12, str. 360—361.

Ovdje su u prevodu saopćena dva regesta i jedan ilam kostajničkog kadije, a tiču se kneza od Omaškog iz god. 1633.

Sokolović, Osman: O kreditima u Bosni za turske uprave (1463—1878) Sarajevo 1944, str. 48.

Ovom je radu pisac priložio faksimil jedne sudske presude iz god. 1703 i snimke obračuna dvaju banjalučkih vakufa iz 1658 i 1708 god.

Sokolović, Osman: Iz naše prošlosti, *Gajret* 1935, br. 6. str. 99—101.

U ovom su članku publicirani faksimili i izvodi dvaju važnih i starih turskih spomenika iz naših krajeva. Jedan berat rum. beglerbega iz 1471. (Po Sokoloviću iz 846—1442 god.) izdat nekom Šir Merdu i jedan hudžet sar. kadije iz 1519 g.

Sokolović, A. Osman: Tešanj prije tri stoljeća (1639—1642), Sarajevo 1941 (Prešt. iz kalendara Nar. Uzdanice za god. 1942.) 15 str.

Prikazujući kulturne tekovine starog Tešnja, pisac je priložio snimak dvaju obračuna Ferhad-begova vakufa, jedan obračun Čengića vakufa u Tešnju i jedan obračun o poslovanju pupilarnim novcem nekog kršćanina.

Spaho, Fehim: Turski rudarski zakon. *GZM* XXV, 1913, str. 133—194.

U ovom radu su publicirani tekstovi četiri turska rudarska zakona iz vremena sultana Sulejmana II. (1520—1566). Ovo je izdanje priređeno po slabom prepisu pa stoga skoro nije ni moglo biti bez mana.

Šabanović, Hazim: Novi turski dokumenti u turskom odjelu Zemaljskog muzeja u Sarajevu. *GZM*, 1942, str. 357—370.

Tu su dati izvodi iz 18 turskih dokumenata koji potječu uglavnom iz XVIII stoljeća, a odnose se pretežno na uređenje odnosa na bos. Krajini i unose nešto svjetla u kronologiju bosanskih namjesnika onog vremena.

Šabanović, Hazim: Popis kadiluka u Evropskoj Turskoj. *GZM* za 1942, str. 307—356.

Tu je publiciran turski tekst i prevod jednog popisa kadiluka u Evropskoj Turskoj iz 1745 godine.

Tomić, Svet. i Drobnjaković, Dr. Miloš: Spisak fermana i povelja porodice Drobnjaka iz Risna. Preveli i za štampu priredili Svet. Tomić i Dr. Miloš Drobnjaković, Beograd 1938, str. 38.

U ovom spisku nalaze se četiri »fermana« koji su izdati spomenutoj porodici. Ali to nisu izvorni dokumenti, nego dosta neuspjeli talijanski izvodi, koji su ovdje saopćeni s prevodom na srpski, popraćeni dobrim komentarom. Građa potječe iz vremena od g. 1612 do 1687, a ovaj trassunto bio je izdat prvi puta u Kotoru 1798 godine.

Topkapusarayı Muzesi Arşivi Kılavuzu. Sv. I. Istanbul 1938, str. 96 + XIV; sv. II, Istanbul, 1940, str. 192 + XXVIII.

Uprava Arhiva Muzeja Topkapusaraj izdaje u sveskama pod gornjim naslovom kartoteku dokumenata toga arhiva. Uz pojedine sveske ove kartoteke priloženi su faksimili i regesta na turskom od nekih dokumen. toga arhiva. Među njima će biti i

takovih dokumenata, koji se direktno odnose na našu prošlost pa ih treba pratiti. Iz ove se kartoteke inače vidi, da u ovome arhivu ima mnogo dokumenata za našu povijest, posebno pak za XVII i XVIII stoljeće.

Truhelka, Dr. Ćiro: Stari turski agrarni zakonik za Bosnu. GZM XXVIII, 1917, str. 427—475.

Tu su saopćeni tekstovi i prevodi dviju bosanskih kanun-nama (prva iz 1565, a druga iz 1637) i jedan spis o stanju erazije iz sredine XVII vijeka. Ovi su tekstovi saopćeni na osnovu samo jednog kasnijeg i ne baš dobrog prepisa tako da cio posao zahtijeva reviziju kao i svi ostali Truhelkini radovi s ovoga područja, jer oni danas ne mogu u potrebnoj mjeri zadovoljiti ni historičara, a pogotovu orijentalistu.

Truhelka, Dr. Ćiro: Tri turske listine manastira Duža. GZM XX, 1908, str. 113—115.

U manastiru Duži kod Trebinja ima nekoliko turskih spomenika od kojih je pisac odabrao i u dosta lošem prevodu saopćio tri kao najvažnija (jedan hudžet iz g. 1517 i dva fermama iz g. 1632 i 1695), a koji se odnose na agrarne prilike i odnose pravoslavne crkve prema katolicima. U ovom radu napravljeno je toliko omašaka, da je on prosto neupotrebljiv.

Truhelka, Dr. Ćiro: Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive. GZM XXIII, 1911, str. 1ff.

Uz ove turske dokumente pisane ćirilicom i našim jezikom objavljeno je i 18 akata pisanih turskim jezikom bez prevoda. Desetak ovih dokumenata preveo je po ovom izdanju Gl. Elezović, popratio ih svojim komentarima i unio u svoje Turske spomenike.

Truhelka, Dr. Ćiro: Gazi Husrev-beg, njegov život i doba. GZM XXIV, 1912, 1910, str. 91 ff.

U osmom poglavlju ove studije saopćeno je u izvornom tekstu i prevodu pet dokumenata na turskom i arapskom jeziku, koji se odnose na ovaj vakuf⁴⁰).

Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća. Istorisko-pravni zbornik sv. 2, 1949, 177—208 sa 11 tabli.

U Bosni je sačuvan vrlo malen broj originalnih turskih dokumenata iz druge polovine XV. vijeka i tek je sada ovdje izdato nekoliko tih isprava u transkripciji, prevodu i faksimilima. Po sadržini oni su dosta raznovrsni: jedna presuda spora između seljaka i spahije, najstariji poznat timarski berat u Bosni, tri isprave o mlino-vima bosanskog kralja, dva hudžeta i dva carska berata, a na koncu je dato revidirano izdanje glasovite Fojničke ahd-name.

* * *

To su uglavnom sve značajnije publikacije i prinosi turskih izvora za povijest naših naroda. Jasno je, da je tu ponešto i propušteno omaškom ili stoga što nam nije bilo moguće doći do svih izdanja ili obavještenja o njima.

⁴⁰) Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice, Sarajevo 1932 g. U ovoj su spomenici pored ostalog saopćeni važniji sačuvani dokumenti Husrevbegovih zadužbina u izvornom tekstu i prevodu sa dva faksimila. Tu se nalaze tri Husrevbegove vakufname iz god. 1531, 1537 i 1538, dvije njegove mulkname, jedna iz 1531 s faksimilom, a druga iz 1618 g., koja je ovdje prvi put saopćena u prevodu s faksimilom po originalu, koji se nalazi u Drezdenu, i jedan berat iz 1723. Treću vakufnamu preveo je Šefket Šabić, a sve ostale F. Spaho. Njegovi raniji prepisi i prevodi ovih dokumenata publikovani u Truhelkinoj monografiji o Husrevbegu preštampani su ovdje nažalost bez ikakvih ispravaka.

Pored navedenih, turske su spomenike izdavali, što ja znam, još L. Kulisch, H. Schell,⁴¹⁾ Galab Galabov,⁴²⁾ Darev Pančo, Ahmed Refik, F. Rypka, Björkman, Tury i dr., ali u njihovim radovima kao i u drugim radovima nekih navedenih pisaca nema dokumenata koji bi se direktno odnosili na povjest naših naroda, pa stoga nisu ni ušli u okvir ovog prikaza.

⁴¹⁾ Smatrajući izdavanje i analiziranje pojedinih dokumenata još uvijek lakim zadatkom, vidimo da se u novije doba oni uzimaju za predmet doktorskih teza na fakultetima. Među ovim tezama možemo spomenuti studiju Helmutha Schella koji je kasnije postao profesor berlinskog univerziteta: *Die Schreiben der Türkischen Sultane an die preussischen Könige in der Zeit von 1721 bis 1774 und die ersten preussischen Kapitulation von Jahre 1761.* (Sonderabdruck aus der MSOS, XXXII, 1—82) Berlin 1930. Među još starija djela spada: L. Kulisch: *Die Türkischen Lebensbriefe in der Landesbibliothek zu Kassel.* (Mitteilungen der Ausland-Hochschule an der Universität, Berlin, Jahrg. XLI, Abteil. II, S. 125 ff. Možda stoga — primjećuje Fekete — što su neki tekstovi u njegovom djelu bili pisani sijakat-pismom, ono je ispalo slabo.

⁴²⁾ Galab Galabov: *Osmansko turski izvori za bugarskata istorija.* sv. I, Sofija 1938. Poseban otisak iz Godišnjaka sofijskog univerziteta, ist.-fil. fakultet, knj. XXXIV, 2, 69 str. U ovom radu na str. 8—18 data je bibliografija bugarskih radova na izdavanju turskih dokumenata kao i bibliografija radovi drugih koji su izdavali turske izvore za historiju Bugarske. Galabov je 1942 g. počeo izdavati turske dokumente za historiju Sofije u reviji sofijske općine »Sofija kroz vijekove«.